

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduse ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Birgit Malken

Suhtlemisoskuste arendamine foorumteatri abil

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Riina Oruaas, MA

Annegrete Palu, MA

Tartu 2020

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
1. FOORUMTEATER.....	5
1.1 Rakendusteater	5
1.2 Rõhutute teater	6
1.3 Foorumteater	8
1.3.1 Foorumteatri ülesehitus.....	9
1.3.2 Foorumteater Eestis	11
2. SUHTLEMISOSKUSED.....	13
2.1 Suhtlemisoskuste mõiste ja vajalikkus.....	13
2.2 Konflikti lahendamine.....	14
2.3 Toetamine.....	16
2.4 Enesekehtestamine	19
3. SUHTLEMISOSKUSED FOORUMTEATRIIS	22
3.1 Suhtlemisoskuste õpetamine foorumteatris.....	22
3.2 Raamistik.....	24
3.2.1 Etenduse algus	26
3.2.2 Konfliktilahendusoskuste õpetamine foorumteatris	27
3.2.3 Enesekehtestamise õpetamine foorumteatris.....	30
3.2.4 Toetamise õpetamine foorumteatris	33
3.2.5 Lõpetamine	36
3.3 Piirangud ja ohukohad.....	36
KOKKUVÕTE	39
KASUTATUD MATERJALID	41
SUMMARY	48
LISAD.....	50

SISSEJUHATUS

2019. aasta suvel avanes mul võimalus osaleda foorumteatri etenduses. Tegemist oli konfliktolukorraga, mis lahenes tänu minu pakutud variandile. See kogemus lummas mind täielikult – tundsin, et foorumteater on justnimelt see teatrivorm, mis võimaldab käsitleda ühiskondlike teemasid publikut kaasaval viisil. Kaasatuse aspekt oli see, mis tegi selle kogemuse minu jaoks nii meeldejäävaks ja õpetlikuks. Teisalt olen end sageli avastanud olukordadest, mis nõuavad vestluspartneri toetamist, ent tekitavad minus suurt ebamugavust, kuna õigeid sõnu on raske leida. Pärast suhtlemisõskuste tundma õppimist tundsin end aga nendes samades olukordades märkimisväärselt kindlamalt – teadsin nüüd, et sõnu ei olegi vaja otsida. Seesugune positiivne muutus istutas minusse soovi leida viis suhtlemisõskuste õpetamiseks teatri vahendusel. Olen seda meelt, et kuigi suhtlemisõskuste parem valdamine ei lahenda kõiki inimsuhetega seotud probleeme, on see siiski alguspunkt, mis omab asendamatu väärtust elukvaliteedi tõstmises. Arvan, et kui teoreetiliselt on võimalused suhtlemisõskuste edendamiseks olemas, tuleks neid võimalusi rakendada, ning teater on üks võimsaim vahend selle tegemiseks.

Osavõtuteater on hea viis, kuidas publik etenduses kaasa mõtlema ja osalema saada. Selle töö jaoks oli oluline leida selline teatrivorm, mis ei lase publikul istuda ja passiivselt jälgida toimuvat, vaid nõuab publikult ka tööd ja harjutuste läbitegemist. Olles ise varasemalt osalenud foorumetenduses ning teades, et foorumteatrit on kasutatud sotsiaalsete küsimuste käsitlemisel korduvalt, oli minu jaoks foorumteatri valimine kasutatavaks teatrivormiks igati õigustatud.

Johnny Saldaña (1999) rakendas foorumteatrit, et rõhutada teismeliste erinevatel klassisüsteemiastmetel asetsevate perekondade eripärasid ja muuta noori tolerantsemaks nende eripärade suhtes. Laura Day (2002) aga kasutas foorumteatrit, et kooliõpilastele pakkuda uut perspektiivi kodutuse ning immigratsiooni teemadel. Tema eksperiment kinnitas, et foorumteatri kasutamine pani õpilasi kogema erinevaid emotsioone ja oli kaasahaarav. Küll

aga jõudis autor järeldusele, et edaspidi oleks tarvilik ühiskonnaõpetuse õpetajaid protsessi kaasata, kuna foorumteater jokkeri või draamaõpetaja juhendamisel ei kata eetilisi-moraalseid küsimusi. Eestis on foorumteatrit uurinud peamiselt Mari-Liis Velberg. Tema magistritöö uuris foorumteatri kasutamise võimalusi ennetustöö eesmärgil, keskendudes spetsiifilisemalt koolikiusamise näidetele. Velbergi magistritöö raames küsiti 6. klassi õpilastelt, milliseid probleeme võiks teatrivormis käsitleda ja sealt selgus, et väga palju mainiti konfliktide lahendamist (2008: 49); samuti on VAT Teatri foorumteatri treeningutel pakutud, et foorumteatrit võiks kasutada suhtlemisoskuste käsitlemiseks (Piekkari ja Velberg 2004, Velberg 2008: 71 kaudu).

Minule teadaolevalt ei ole varasemalt foorumteatrit suhtlemisoskuste edendamise eesmärgil kasutatud. Käesoleva töö eesmärk on tutvustada foorumteatrit ning suhtlemisoskusi ja luua nende najal raamistik suhtlemisoskuste õpetamiseks foorumteatris. Raamistik võiks olla aluseks, mille põhjal saaks hiljem konkreetseid plaane ja struktuure välja töötada, et neid siis praktikasse rakendada. Töös kasutan suhtlemisoskuste kohta läbivalt nii arendamist kui õpetamist sünonüümidena.

Bakalaureusetöö jaguneb kolme peatükki. Esimene peatükk tutvustab foorumteatrit ning annab põgusa ülevaate ka foorumteatri katuserminitest – rakendusteatrist ning rõhutute teatrist. Samuti käsitletakse esimeses peatükis foorumteatri looja Augusto Boali algupärast foorumteatri tehnikat ning foorumteatri levikut Eestis. Teine peatükk käsitleb suhtlemisoskusi laiemalt ning kitseneb siis kolme töö fookuses oleva suhtlemisoskuse kirjeldamisele. Suhtlemisoskuse lähemal käsitelul defineerin nimetatud oskuse ning toon välja selle olulisuse ja vajalikkuse. Kirjeldan mõningaid tehnikaid ning viimaks annan pisut põhjalikuma ülevaate tehnikast, mida ise käesoleva töö raamistiku jaoks kasutan. Kolmas peatükk keskendub foorumteatri ning suhtlemisoskuste omavaheliste ristumispunktide leidmisele ning hariduslike eesmärkidega raamistiku kirjeldamisele. Illustreerin raamistikku näidetega, et lugejal oleks kergem aru saada raamistiku rakendamise põhimõtetest. Kolmanda peatüki lõpus toon välja ka piirangud ja ohukohad, mis raamistikul on, ent millele mõeldes oleks tulevikus võimalik veelgi täpsemaid raamistikke välja töötada.

1. FOORUMTEATER

Käesolev peatükk annab ülevaate foorumteatri katusterminitest ning edastab lugejale laiema pildi foorumteatri funktsioonidest. Tutvustan foorumteatri loojat Augusto Boali, foorumteatri ülesehitust ning nii olukorda Eestis kui ka sellega tegelejaid.

Foorumteatrit peetakse teatraalseks mänguks, mille eesmärk on kutsuda publikut ning pealtvaatajaid-näitlejaid argumenteerima, andma soovitusi ning lahendama etendamisel olnud probleeme. Seda kõike eesmärgil, et inimene saaks areneda ja kasvada oma elu kangelaseks. (Jackson 2002: xxiv). Foorumteatrit saab liigitada mitme erineva katustermini alla. Siin töös liigitan foorumteatrit rakendusteatri ning rõhutute teatri alla. Foorumteatri eesmärk on sotsiaalsete muutuste esilekutsumine ning see annab erinevates olukordades rõhutatud inivididele võimaluse survest vabaneda. Järgnevalt annan põgusa ülevaate teatrivormidest, mille alla foorumteatrit kategoriseerida võib. Leian, et on oluline käsitleda töös ka foorumteatri katustermineid, kuna need võimaldavad paremini mõista foorumteatri olulisust sotsiaalsete ja ühiskondlike probleemide arutlusele võtmisel.

1.1 Rakendusteater

Rakendusteatri mõiste (inglise k *applied theatre*) ei ole endiselt üheselt mõistetav. Paljud erinevad draamavormid ning teatrimudelid hõlmavad endas mingisuguseid tegevusi või eesmärke, mille tõttu võiks neid kategoriseerida rakendusteatri alla. Osa teatriteoreetikute arvates on rakendusteatri termini näol tegemist kindlat tüüpi praktikate kogumiga; teised leiavad, et rakendusteater peaks olema katustermin praktikatele, mis kannavad samu eesmärke, on kaasavad, ning toimivad väljaspool tavapäraseid teatriruume. (Ackroyd 2007: 3–7). Tulenevalt termini keerulisest mõistetavusest lähtun siinses töös Philip Taylori kirjeldatavast rakendusteatri definitsioonist: rakendusteater hõlmab endas erinevaid meetodeid, kuidas teater saab identiteedi, sotsiaalsete muutuste, ebakindluse, arengu ja paljude muude küsimuste puhul aidata inimesel vastust otsida. Rakendusteater loob

võimaluse asetada end teise indiviidi olukorda, saamaks uut perspektiivi seisukohtadele ning arvamustele. Rakendusteater lähtub ideest, et muutus on vajalik: grupp inimesi on haavunud ning teater on meedium, mis võimaldab neil oma valuga toime tulla. Rakendusteater suudab pakkuda alternatiivseid lahendusi ja võimalusi raskes olukorras ning kutsuda esile muutuseid. Samuti suudab rakendusteater panna mõistma, kuidas individid sobitub maailma, ning kuidas me saaksime maailma veel paremaks kohaks muuta. Rakendusteatri eriti kasulik omadus seisneb võimaluses tuua teater vaatajateni ka konventsionaalsetest teatrimajadest väljaspool. (Taylor 2003: xx–xxx)

Foorumteater sobitub rakendusteatri alaliigiks, kuna sarnaselt rakendusteatrile nõuab ta muutust. Foorumteatri keskmeks on samuti rõhutatud ja haavunud inimesed, kellel on vaja pääseda valust, mis neid igapäevaselt saadab.

1.2 Rõhutute teater

Rõhutute teater (inglise k *Theatre of the Oppressed*) on rakendusteatri alavorm, millele pani aluse Augusto Boal. Rõhutute teater ei olnud oma loomishetkel ainult kunstiliste eesmärkidega, vaid kasvas välja soovist pakkuda inimestele lootust ja sotsiaalset tuge äärmuslikus allasurutuse olukorras (Babbage 2004: 2). Rõhutute teateri eesmärk on leida vahendeid rõhutuid sotsiaalse ebaõigluse ja võimu haardest vabastamiseks. Selle saavutamiseks eksperimenteeritakse probleemilahendustega sotsiaalsetel, grupipõhistel ning individuaalsetel tasanditel. (Österlind 2008: 72). Vorm põhineb ideel, et kui rõhutul on võimalus teatraalsete vahendite kaudu oma olukord ning sellest vabanemine läbi mängida, on ta suuteline ka reaalses elus samamoodi käituma ning end rõhutuse tundest vabastama (Boal 1995: 46).

Boal on loonud erinevaid tehnikaid allasurutusest vabanemiseks. Tuntuimad neist on näiteks seadusandlik teater (inglise k *Legislative Theatre*), soovide vikerkaar (inglise k *Rainbow of Desire*), selle töö fookuses olev foorumteater (inglise k *Forum Theatre*) (Österlind 2008: 72), aga ka nähtamatu teater (inglise k *Invisible Theatre*) (Kunitsõn 2017: 18). Boali tehnikaid on kasutatud ning muudetud-mugandatud erinevate teatripraktikute poolt üle kogu maailma (Babbage 2004: 1). Boal on ise väitnud, et tema tehnikad toimivad kõikide inimeste ja inimgruppide peal, kuna etenduse ajal arvestatakse kõikide kohalolijate soovide, vajaduste ja

mõtetega (Howard 2007: 221). Sellised kogukonnatundel põhinevad teatrid on eluliselt olulised, sest võimaldavad inimestel jagada oma valu ja luua teistega koos lootusrikkaid narratiive tulevikuks (Taylor 2003: xviii).

Illustreerimaks rõhutute teatri meetodite laiahaardelisust, annan ülevaate tuntumatest rakendusteatri vormidest. Seadusandlik teater hõlmab endas suuresti foorumteatri meetodeid, ent rõhumise aspekt tuleneb seaduse kitsaskohtadest. Foorumteatri meetodile sarnaselt – mida kirjeldatakse täpsemalt järgnevas alapeatükis – kutsutakse publikult probleemi lahendamaks, ent pealtvaataja-näitleja poolt pakutud lahendusele järgneb ühine arutelu võimalike seaduse nüansside ja nende kitsaskohtade üle. Sellisel viisil proovitakse leida lahendus rõhutu probleemidele. Selle vormi eesmärk on pakkuda loovat lahendust juriidilistele probleemidele. (Mitchell dat.-ta)

Nähtamatu teater etendab avalikult välja kuulutamata ajal ja kohas konfliktsituatsiooni, mille eesmärk on pealtvaatajad olukorraga kaasa saada, nende arvamust kuulda ning olukorra üle arutleda. Selle vormi puhul on etendajad, pealtvaatajad ja lava niivõrd segunenud, et neid ei saa eristada. (Kunitsõn 2017: 18–19). Aga ka nähtamatu teatri juures on endiselt oluline meeles pidada, et kõnealune probleem peab kogukonna jaoks oluline olema ning kedagi rõhuma; vastasel juhul ei mõjuta mööduvat indiviidi teema piisavalt, et ta päriselt oleks nõus selle üle diskuteerima (Castañeda 2006: 77–78).

Erinevalt teistest rõhutute teatri vormidest on soovide vikerkaare puhul rõhujaks inimene ise. Pealtvaatajad keskenduvad ühe indiviidi emotsionaalsetele-psühholoogilistele rõhujatele (nt üksindus, võõrandumine, diskrimineerimine) ning pakuvad olukorrale teist perspektiivi. (Howard 2007: 221). Selle meetodi eesmärk ei ole indiviidi enesetunde normaliseerimine, et viimane ühiskonnas paremini toime suudaks tulla, vaid vabaneda rõhujast ja rõhuvast tundest, et inimene kogeks emotsionaalset vabanemist, kergendust ja puhastumist (Österlind 2008: 73).

Rõhutute teatri looja Augusto Boal (1931–2009) oli Brasiilia päritolu teatripraktik, (näite)kirjanik ja lavastaja. Tema ideed teatrist on jõudnud inimesteni üle kogu maailma ning neid ideid on kasutatud nii poliitika ja hariduse kujundamiseks kui asetatud ka teraapia, tervise, vangla ja valitsuse kontekstidesse. (Baddage 2004: 1). Boal kasvas üles Rio de Janeiros. Tema huvi teatri vastu algas küll varajases eas, kuid teatris töötamise juurde jõudis

ta alles pärast ülikooli lõpetamist. (Paterson, dat.-ta). Tema rõhutute teatri meetod sai alguse 1960. ja 1970. aastatel, kui poliitiline olukord Brasiilias oli pingeline ning inimesed olid allasurutud. Boal pagendati riigist ning ta töötas välja rõhutute teatri vormid, mis pidid näitama inimestele, kuidas teater suudab nende elusid muuta (Baddage 2004: 1).

Arvatavasti on Boal enim eeskuju võtnud näitekirjanik William Shakespeare'ist ning teatripraktik Bertolt Brechtist. Boal leidis, et Brecht oli esimene saksa marksistlik näitekirjanik, kes murdis aristotellikke tavasid. Sarnaselt Brechtile uskus ka Boal, et oluline ei ole mitte panna vaatajat empaatiliselt kaasa tundma, vaid pigem tuleks luua teatud distants näitleja ja vaataja vahele. Selline distants võimaldab nähtavale tulla ka nendel sotsiaalsetel suhetel ja tagamõtetel, mida vaataja eest muidu varjatakse (Babbage 2004: 6). Samuti – küll vaid kaudselt – on tema tööd mõjutanud ka Konstantin Stanislavski. (Babbage 2004: 6).

1.3 Foorumteater

Foorumteater (nimetatakse ka osalusteatriks või sotsiaalseks teatriks) on rõhutute teatri kõige tuntum alavorm (Prendergast ja Saxton 2009: 69). Boal on öelnud, et foorumteatri meetodi peale ei tulnud ta mitte ise, vaid tegelikult väljendas etenduse ajal publiku seast üks naine oma meeolehärmi näitlejate väärtõlgenduste osas ning tuli ise lavale mängima oma tõlgendust olukorrast (Shutzman ja Cohen-Cruz 1994: 22). Sealt alates mõistis Boal, et pealtvaatajate ning etendajate tõlgendus olukorrast võib olla väga erinev (samas: 22) ning lõi uue meetodi, mis andis võimaluse dialoogi ja diskussiooni tekkeks (Thambu' ja Rahman' 2017: 28).

Foorumteatris etendatakse sotsiaalseid probleeme ning otsitakse neile ühiselt lahendusi; seetõttu nimetatakse seda ka kollektiivseks probleemilahendusvormiks. Foorumteatri eesmärk on anda uusi teadmisi vahetute kogemuste ning katsetamiste kaudu; osalejatele esitatakse eelarvamusi kõnealuste gruppide kohta ning neid eelarvamusi lastakse osalejatel kriitiliselt vaadata ja kaaluda. (Quinlan 2009: 120). Foorumteater avab võimaluse aruteludeks ja refleksiooniks, aga toob vaatajani ka vajaminevad sammud muutuste jaoks (Prendergast ja Saxton 2009: 70). Foorumteatris ei ole pealtvaataja enam ainult passiivne vaataja või kommenteerija, vaid muutub ise etendajaks ning loo kujundajaks, kes tuleb lavale ja kannab oma visiooni ja soovitused ette, ning vastab küsimusele “mida selles olukorras teisiti saab teha?” (Boal 1995: xvii). Olles rõhutute teatri alaliik, on ka foorumteater kasutusel eelkõige

ühiskonna poolt rõhutute vabastamiseks. Etendusi on läbi viidud näiteks nii kodutute ja pagulaste seas levivate probleemide esile tõstmiseks (Day 2002), kiusajatele vastu seismiseks (Gourd ja Gourd 2011) ja isegi koolis sotsiaalsete klasside vahelise vahe vähendamiseks (Saldaña 1999).

1.3.1 Foorumteatri ülesehitus

Foorumteatris on põhilisteks tegelasteks kangelane ehk protagonist, jokker ning antikangelased ehk antagonistid. Järgnevalt kirjeldan Boali esialgset visiooni foorumteatri tegelastest ning etenduskäigust.

Kangelane – protagonist – on foorumteatris peategelane, kes on mingi välise stiimuli või olukorra poolt rõhutatud. Protagonisti esialgne käitumine ei tohi pakkuda olukorrale rahuldavat lahendust ning peab sisaldama vähemalt ühte sotsiaalselt või poliitilist eksimust, mida publikuga analüüsima ja lahendama hakatakse (Boal 2002: 242). Tüüpiliselt astuvad pealtvaatajad-näitlejad just kangelase rolli ning üritavad pakkuda alternatiivseid lahendusi, mis aitaksid kangelasel rõhuvast olukorrast vabaneda. Viimaks peaks etendatud alternatiivsetest lahendustest valima selle, mis enim (või kõige tõenäolisemalt) rõhutu suruvast olukorrast vabastab. Võimalusel tuleks lahenduskäik kooskõlastada ka indiviididega, kes identifitseerivad ennast etendamisel olnud rõhutatud tegelasega. (Campbell 2019: 76)

Jokker on foorumteatris neutraalne võtmeisik (Prendergast ja Saxton: 70), kes ise ei otsusta midagi (Boal 2002: 261). Jokker ühendab suhtluse abil etenduse fiktsionaalse maailma pealtvaatajate päris maailmaga. Ta on omamoodi tembutaja, sest tema roll ei ole tuua primitiivseid lahendusi, vaid hoida protsessi põnevana ning pakkuda erinevaid perspektiive olukordadele. Sellest tulenevalt kutsub Boal ise jokkerit 'keerutajaks'¹ (inglise k *the difficultator*), mitte 'abistajaks'² (inglise k *a facilitator*). (Prendergast ja Saxton 2009: 70). Jokker vastutab selle eest, et kõik pakutud perspektiivid oleksid vaatajate poolt võrdselt kaalutud. Ta küsib küsimusi lahenduse efektiivsuse ja edasimineku kohta, et suunata pealtvaatajat uutele lahendustele ja sekkumistele mõtlema. (Day 2002: 22). Jokker küsib publiku käest, milline oleks parim sekkumine või idee, mida rakendades saaks lahendada

¹ Minu enda tõlge.

² Minu enda tõlge.

etendatud konflikti kangelasele kasulikul viisil. (Thambu' ja Rahman' 2017: 29). Ka jokkerit on lubatud mängu ajal välja vahetada – st pealtvaataja-näitleja võtab jokkeri rolli üle. Selle kaudu on võimalik muuta peaaegu kõiki mängureegleid. (Jackson 2002: xxiv)

Foorumteatris peab näitleja reaajas olema valmis reageerima uutele situatsioonidele (Quinlan 2009: 121). Näitleja peab foorumteatris olema igal hetkel valmis oma rollist välja astuma ning ulatama selle pealtvaatajale-näitlejale. Näitleja peaks kandma üsnagi realistlikke kostüüme ning Boali kohaselt võiksid need kostüümid olla ka sellised, mida pealtvaataja-näitleja kiiresti selga saab tõmmata, et rohkem rolliga üks olla. (Boal 2002: 263–266). Ideaalis ei ole foorumteatris lihtsalt pealtvaatajaid, vaid on pealtvaatajad-näitlejad ehk publiku liikmed, kes on aktiveeritud, mõttega protsessis kaasas ning valmis pakkuma sekkuvaid ja alternatiivseid lahendusi (Boal 2002: 16; Jackson 2002: xxvii).

Etendamisele tulevate olukordade kirjutamisel kaasatakse inimesi, kel on kõnealuse rõhuva olukorra või teguriga kogemus. Stsenaariumid on spetsiaalselt loodud sellisteks, et neil puuduksid lihtsad lahendused ning sageli nõuavad need lausa probleemiga rohkem süvitsi minemist. (Quinlan 2009: 121). Mängitavates situatsioonides peab konflikt või sotsiaalne eksimus olema etendatud väga selgelt ja hoolikalt. Samuti peab olukorra etendamisel olema selge, milline tegelane on kangelane ning milline on antikangelane. (Boal 2002: 242).

Esmalt mängitakse ette näiteolukord. Seejärel uuritakse publikult, kas nad leiavad, et lahendus on peategelasele soodne. Eeldusel, et vastus on ei, palutakse publikul näiteolukorra uuesti etendamisel mäng peatada (nn stopp-funktsioon³) hetkel, mil nad leiavad, et alternatiivsed lahendused oleksid vajalikud ja sobilikud. Pärast stopp-funktsiooni kasutamist tarduvad näitlejad paigale ning pealtvaataja-näitleja tuleb võtab sisse kangelase koha ja määrab koha või lause, kust maalt alates stseeni uuesti etendama hakatakse. Boali mudeli kohaselt muutuvad siit alates kõik agendid ehk näitlejad rõhututeks, et koondada tähelepanu sellele, kui raske on maailmas muutust tuua. Pealtvaataja-näitleja saab nüüd mängida oma ideed ning näeb, millised selle idee tagajärjed on. Kui stseen saab lõpuni mängitud, ent üksi teine pealtvaataja ei ole vahepeal stopp-funktsiooniga mängu peatanud ega isegi asemele astunud, naaseb esialgne näitleja oma rolli ja etendab uuesti esialgse lõpu. Edasi jäädakse taaskord ootama uut sekkumist ja interventsioone rakendatakse seni, kuni kangelasel õnnestub viimaks

³ Minu enda välja mõeldud väljend “stopp!” hüüde kohta.

rõhuvast olukorrast välja murda. Siit edasi saab etendus jätkuda veel, kui mõni pealtvaataja-näitleja soovib tulla rõhujaks ning rõhuvat olukorda edasi elus hoida. Ka siin on siiski eesmärk, et pealtvaataja-näitleja rõhuja roll lõpuks murtakse. (Boal 2002: 243–245)

Oman isiklikku kogemust foorumteatri etenduskäigu kohandatud versioonist, kus kangelase rolli astudes ei muutunud teised agendid rõhututeks, vaid jätkasid oma rolli antikangelastena. Ka ei olnud kohandatud versioonis võimalik võtta rõhujate või jokkeri rolli. Stseeni lõppedes ei astunud näitleja tagasi kangelase rolli, vaid jokker võttis ohjad enda kätte ning veenis pealtvaatajaid-näitlejaid pakkuma lahendusi, kuni viimaks mõni pealtvaataja-näitleja oli nõus kangelase rolli astuma. Igale pealtvaatajale-näitlejale anti kangelase rolliga seotud väljendusvahendiks sall – nii oli selge, millise näitleja või pealtvaataja-näitleja käes on kangelase roll. Kuigi Boali ettekujutuses ei tohiks passiivseid pealtvaatajaid olla, oli minu nähtud foorumetenduses enamik publiku liikmetest passiivsed ehk pealtvaatajad, mitte pealtvaatajad-näitlejad. Antud töös on läbivalt kasutusel sõna pealtvaataja, millega mõtlen kõiki publiku liikmeid – nii passiivseid kui ka aktiivseid. Pealtvaataja-näitleja viitab siinses töös nendele publiku liikmetele, kes ise lavale olukordi mängima tulevad. Käesolev töö lähtub suuresti minu kogemusest kohandatud versiooniga.

1.3.2 Foorumteater Eestis

Foorumteater jõudis Eestisse 1998. aastal Soome kaudu (Kunitsõn 2017: 8) ning esimesed etendused toimusid juba 1999. aasta aprillis (Vapper 2019). Foorumteatri Eestisse jõudmise algusajast on sellega seotud olnud Mari-Liis Velberg, kelle eestvedamisel on alates 1999. aastast töös Eesti pikima ajalooga foorumteatri grupp nimega VAT Teatri Foorumgrupp (Velberg 2008: 4). Lisaks VAT Teatri Foorumgrupile on teine tuntud foorumteatriga tegelev grupp ka MTÜ Foorumteater. Piret Soosaar-Maibergi ja Nikolai Kunitsõni juhtimisel asutati MTÜ Foorumteater 2011. aasta aprillis ning senini annavad nad etendusi ja viivad läbi töötube üle kogu Eesti (MTÜ Foorumteater 2019).

2010. aasta paiku hakkas tekkima erinevaid foorumgrupe üle eesti: TÜVKA ja Suured Mammudid, Altermanni näitemängugrupp, Anne ja Lille Foorumteatrigrupp, Töökad Töötud, Sindi kooli grupp, MTÜ Teatri- ja Draamahariduse Selts (käsikäes Baltimaade rakendusteatri kooliga) ja veel teised (Soosaar & Velberg i.a). Eelnimetatud loetelust on Altermanni

näitemängugrupp oma avalikul sotsiaalmeediaplatformil Facebookis postitanud viimati 2017. aasta septembris (Altermanni näitemängutrupp 2017). Sindi Gümnaasiumi foorumteatrigrupi toimimise kohta kooli kodulehel enam informatsiooni ei ole, küll aga on koolileht kajastanud, et 2016. ning 2018. aastal on endine foorumgrupi juhendaja Eneli Arusaar foorumteatri töö- ja õpitube läbi viinud (Sindi Gümnaasium 2017; 2016). Ülejäänud eelnimetatud gruppide tegevuse kohta viimase kolme aasta jooksul infot ei ole. On võimalik, et kuigi avalikkusele oma tegevust ei vahendata, toimivad mõningad nimetatud gruppidest ikkagi. Minule teadaolevalt on mõned eraldiseisvad inividid, kes aeg-ajalt jokkeri rolli astuvad ning siin-seal mõningad foorumetendused ka läbi viivad (näiteks Auli Auväärt), kuid aktiivselt üheski foorumteatri grupis ise ei tegutse. Hetkeseis Eestis võimaldab öelda, et foorumteatri populaarsus on vaibunud viimaste aastate jooksul. Gruppide toimimise lõpetamise põhjuseid selle töö käigus lähemalt ei uuritud.

Peatükis andsin ülevaade foorumteatri olulisest sotsiaalsete ja ühiskondlike probleemide lahendamisel. Põgusalt tutvustasin rõhutute teatrit ning selle erinevaid vormide, näiteks soovide vikerkaarest ja seadusandlikust teatrist. Kirjeldasin foorumteatri etenduskäiku ning andsin ülevaade ka peamistest võtmeteguritest – kangelane, jokker, näitlejad. Peatükk lõppes lühiülevaatega foorumteatri olukorras Eestis. Foorumteatriga tegelejate kaardistamine Eestis on kasulik, et teada, kellelt oleks võimalik foorumteatri etenduste ning jokkeri rolli kohta juhendamist küsida.

2. SUHTLEMISOSKUSED

Peatükis annan ülevaate suhtlemisoskuste vajalikkusest ja mõistest ning kolmest töös vaatluse all olevast suhtlemisoskusest – oskusest konflikte lahendada, toetamisest ja enesekehtestamisest. Peatükis on käesoleva bakalaureusetöö eesmärke silmas pidades välja toodud iga suhtlemisoskuse kõige olulisemad aspektid ning kirjeldatud nende väljendamisvõimalusi.

2.1 Suhtlemisoskuste mõiste ja vajalikkus

Suhtlemisoskusi on keeruline defineerida ning sageli leiab kirjandusest nende kohta erinevaid termineid, mille sisu on sama (Krips 2011: 7). Kokkuvõtlikult saame suhtlemisoskusi defineerida teatud pidevate käitumiste järgi, mis tagavad suhtlusolukorras edu või ebaedu (Hartley 1999: 43). Nimetatud edu või ebaedu mõõtmine on küll keeruline, ent tõenäoliselt võiks indikaatoriks siinkohal võtta indiviidi enda ning tema vestluspartneri enesetunde suhtlusolukorras ja selle järel.

Päevast päeva puutume kokku suhtlusolukordadega. Ehkki me reageerime tahtmatult kogu aeg, on suhtlusolukordi, kus reageerimisel on suurem tähtsus, mistõttu on ka reaktsioonidel suuremad tagajärjed. Mõned sellised olukorrad on näiteks lahkuminekid, konfliktid või lähedase surm. Emotsionaalselt laetud olukordades võime tegutseda impulsi ajal (näiteks ärritatakse või otsustatakse vestluspartnerit mitte kuulata) – see aga võib viia möödarääkivuste ning kahetsusväärsete tegude ja sõnadeni (Brown 2003: 124). Inimestevaheline suhtlus hõlmab endas nii verbaalseid kui ka mitteverbaalseid suhtlemisoskusi, oskust suhestuda ja koostööd teha, konflikte lahendada ning austada ja olla austatud. Interpersonaalsed suhtlemisoskused tagavad tugevad ja positiivsed suhted ning soodustavad sotsiaalset ühtekuuluvust. (Petrovici & Dobrescu 2014: 1406)

Suhtlemisoskuste valdamise vajalikkust selgitan emotsionaalse intelligentsuse mõiste kaudu. Emotsionaalne intelligentsus võimaldab meil oma igapäevastes suhtlusolukordades edukalt toime tulla. Suhtlemisoskuste edendamise kaudu arenevad ka emotsionaalse intelligentsuse komponendid. John Mayer ja Peter Salovey on defineerinud emotsionaalse intelligentsuse viie faktori kaudu. Nendeks on: (1) teadlikkus iseenda emotsioonidest; (2) emotsioonidega toimetulek; (3) enesemotivatsioon; (4) teiste emotsioonide mõistmine ning (5) suhetega toimetulek (Salovey & Mayer 2004: 185-211). Teisisõnu öelduna on emotsionaalne intelligentsus oskus suhelda ja jälgida enda ning teiste tunded ja emotsioone, eristada neid ning juhendada oma mõtetes ja tegevustes saadud informatsioonist (Salovey 2008: vii). Emotsionaalselt intelligentsed inimesed on õppinud tundma oma impulsse ning oskavad vastavalt olukorrale ja emotsioonidele käituda laetud situatsioonides ettenägelikult (Brown 2003: 124). Neil, kes õppinud oma suhtlemisoskusi arendama, on paremini funktsioneerivad ning harmoonilisemad suhted, mis omakorda aga soodustab eneseteostuse tunnet (Petrovici & Dobrescu 2014: 1409) ning võimaldab elada pikemat ja õnnelikumat elu (Inagaki & Orehek 2017: 109). Suhtlemisoskuste valdamine määrab suuresti ära inimese enesekindluse, empaatiavõime, impulsi kontrolli, aga ka probleemilahenduse oskused ja palju muud (Petrovici & Dobrescu 2014: 1405–1410).

Kuigi suhtlemisoskused on palju laiemad, olen siia töösse valinud suhtlemisoskused, mis on kõige tõenäolisemalt foorumteatris õpetatavad: konflikte lahendamine, toetamine, enesekehtestamine. Õpetatavuse määratlemisel võtsin arvesse ajalist faktorit – kui tõenäoline on suhtlemisoskuse õpetamine foorumetenduse jooksul – ning suhtlemisoskuse kompleksust ehk kui palju teisi suhtlemisoskusi on vaja lisaks tunda. Järgnevalt väljatoodud kolm suhtlemisoskust olen selgitanud lähtuvalt sellest, et nad oleks foorumteatris kasutatavad.

2.2 Konflikti lahendamine

Eesti keele seletavas sõnaraamatus on konflikt defineeritud kui kokkupõrge, lahkeli vastandlike, erinevate seisukohtade, arvamuste või vastandliku olemuse pinnal. Konflikt⁴ on kindla järjestusega protsess, mis koosneb üldpildis järgnevatest komponentidest: konflikti

⁴ Käesolevas töös on konflikt interpersonaalne ehk alati kahe või enama osapoole vahel (Coser 1956: 37); ühe osapoolega konflikte ehk sisemisi konflikte antud bakalaureusetöö ei käsitle.

osapooled, konflikti põhjus (ehk teema), konflikti alustav käitumine, konflikt, konflikti haripunkt, konflikti lahendamine ning konflikti lõpptulemus. (Laursen & Collins 1994: 198). Seega on konflikt osapoolte vaheline lahkeli, millel on kindel põhjus, tegevus (konflikti väljendusviis) ning väljund. Deutsch (2014: xxiv–xxv) nimetab mõningate konflikti mõjutavate teguritena näiteks kommunikatsiooni, keelekasutust, usaldussuhet, motivatsiooni, emotsioone, võimu ja veenmist. Võttes arvesse konflikti tekkimise aspektide rohkest, on igati mõistetav, et konfliktid võivad olla tihedad tekkima; seda enam on oluline õppida neid lahendama.

Konfliktide lahendamine on oluline, kuna konfliktid võivad rikkuda suhteid. Näiteks võivad konfliktid murda vestluspartnerite vahelise usaldussuhte. Ilma usalduseta on aga raske konflikte lahendada, kuna mõlemad vestluspartnerid kipuvad kohe iseend kaitsma. See aga võib konflikti muuta veel sügavamaks ning intensiivsemaks. (Lewicki & Tomlinson 2014: 127). Konfliktide lahendamata jätmise tagajärjel võib viimaks koguneda nii palju emotsioone, et see võib lõppeda füüsilise vägivallatsemisega vestluspartneri suunas (Horwitz, Santiago, Pearson ja LaRussa-Trott 2009: 252–253).

Konflikti peetakse eelkõige negatiivseks nähtuseks. Tõenäoliselt on selle põhjuseks suur ressursikulu – konflikti lahendamiseks on vaja ratsionaalselt ja jõustavat kommunikatsiooni, ent konflikti haripunktis võib olla keeruline oma emotsioone kontrolli all hoida. (Tjosvold 2008: 25). Konfliktolukorras tuleks enne probleemile lahenduse otsima hakkamist esmalt veenduda, et mõlemad osapooled saavad konflikti sisust aru ühtemoodi. Selleks on oluline aktiivselt kuulata teise osapoole argumente, sh peegeldamise kaudu vajadusel emotsioone maandada ning väljendada enda omi mina-sõnumite kaudu. Kui osapooled on ühisel arusaamal probleemist, liigutakse edasi probleemilahenduse mudeli juurde. (Sank & Shaffer 1984: 144–145)

Konfliktidega tegelemiseks on mitmeid viise ning nende lõppväljundid võivad olla väga erinevad. Näiteks on üks lahendusviis võit-kaotus variant, kus üks osapool saab oma tahtmise, ent teine osapool on sunnitud alistuma. Sellisel juhul on lahendus kasulik vaid ühele osapoolele ning nagu enesekehtestamise alapeatükist hiljem ka selgub, võib selline alistumine muutuda lõpuks agressiivsuseks. Teine variant on kompromiss - sellisel juhul saavad mõlemad osapooled midagi endale meeldivat, ent peavad ka millegi osas järeleandmisi tegema. (Burton 1971: 10). Veel on olemas ka kaotus-kaotus variant. Sellisel juhul oleks

kasulikum olnud jõuda kompromissile, kuid on otsustatud leppida tulemiga, mis on mõlemale kahjulik. (Thompson & Lucas 2014: 269). Eelnevalt nimetatud lahendusviisid tähendavad seda, et kas üks või mitu osapoolt peab oma soovides järele andma; see omakorda ei ole suhtele hea. Küll aga on uuringud tõestanud, et näiteks koostööl põhinev probleemilahendusmeetod võimaldab pingelistes olukordades säilitada avatud meelt ning leida väljapääsu olukorrast (Tjosvold 1990: 186–187). Selle lahendusviisi eesmärk on, et mõlemad osapoolsed väljuksid konfliktiolukorrast võitjana; see omakorda aitab säilitada nende suhet. Kuna viimasena nimetatud tehnika on efektiivne viis konfliktide lahendamiseks ning töös lähtun ka sellest, mida foorumteatris on võimalik õpetada, olen otsustanud käesolevas töös kasutusele võtta koostööl põhineva probleemilahendusmeetodi.

Probleemide lahendamise tuntuim viis on kuuesammuline⁵ koostööl põhinev probleemilahenduse mudel. Selle esimese sammuna on vaja tuvastada probleem. See tähendab, et selgitada välja probleemi põhjused ning sõnastada probleemi sisu võimalikult konkreetset. Teise sammuna on eesmärk paika panna vaja ehk sõnastada, mille järgi on võimalik aru saada, et probleem on lahenduse leidnud. Kolmanda sammuna on vaja läbi viia nn ajurünnak ehk pakkuda välja võimalikult palju lahendusvariante. Sealjuures on oluline variantide pakkumisel suhtuda neisse hinnanguvabalt ning rõhuda rohkem lahendusvariantide kvantiteedile mitte niivõrd kvaliteedile. Neljanda sammuna tuleb probleemi lahendajatel hinnata/analüüsida eelmises sammus pakutud variante. Läbi tuleb kaaluda ka lahendusvariantide võimalikud tagajärjed. Viienda sammuna tuleb valida võimalike lahendusvariantide seast parim. Kuuenda sammuna kontrollitakse eelmises sammus valitud variandi sobivust – kas valitud variant aitab täita teises sammus püstitatud eesmärgi? Kui peaks juhtuma, et valitud variant siiski ei sobi, tuleb pöörduda tagasi kolmanda sammu juurde ning sealt uuesti alustada lahenduskäigu lõpuleviimist. (Sank & Shaffer 1984: 151–153)

2.3 Toetamine

Emotsionaalse toetamise all mõistetakse sõnumeid või tegusid, mis näitavad inimesele, et temast hoolitakse ning ta on armastatud, väärtustatud ja austatud (Cobb 1976: 300). Toetamise eesmärk on panna toetust vajav inimene tundma, et teda kuulatakse ja mõistetakse.

⁵ Esialgne mudel ütleb, et tegemist on 8 sammuga, ent viimast kahte sammu (ettevalmistus teostamiseks ning teostamine) ei loeta sageli probleemilahenduse osaks, vaid pigem lahenduskäigu rakendamiseks.

Emotsionaalse toe väljendamise aluseks on empaatia. Carl Rogers – humanistliku psühholoogia alustalade autor – on kirjeldanud 1957. aastal empaatiat kui võimet kujutada teise inimese maailma (tundeid, mõtteid, soove – *toim. B.M.*) nagu need oleksid enda omad. Empaatia eesmärk on tunda ära teise inimese segadust, viha või hirmu ilma ise neid samu tundeid päriselt endas esile kutsumata. (Rogers 1957: 99). Empaatial on ka teisi vorme, näiteks sümpaatia ja perspektiivi võtmine, kuid käesolevas töös ei peatu ma nendel vormidel pikemalt mahuliste piirangute tõttu.

Emotsionaalse toe vajalikkust on uuritud mitme erineva sihtgrupi peal. Järgnevalt toon mõned näited emotsionaalse toe kasulikkusest nii noorte kui eakate näitel. Uuringud on tõestanud, et õpetajapoolne emotsionaalne tugi aitab õpilastel akadeemiliselt edukam olla (Tennant jt 2015: 16); vanematelt tulev emotsionaalne tugi aga tugevdab lapse enesehinnangut ning vähendab stressi (Boudreault-Bouchard jt 2013: 702). Eakate puhul on näiteks leitud, et südamepuudulikkuse all kannatavatel eakatel, kellel puudub emotsionaalne tugi, on kolm korda suurem risk kardiovaskulaarsete rikete tekkeks, kui neil eakatel, kellel on emotsionaalne tugi olemas (Krumholz jt 1998: 692). Selle najalt saab öelda, et emotsionaalne tugi võib aidata tõsisemaid terviserikkeid ära hoida ning sellega ka inimeste elusid päästa.

Toetamise õpetamine ei tähenda siin töös “õigete” ja “toetavate” fraaside ja lausete ütlema õpetamist, vaid eesmärk on anda vestluspartnerile mõista, et teda kuulatakse, hinnatakse ning üritatakse mõista. Lisaks on äärmiselt ebatõenäoline suuta õpetada ühe laval oldud hetke jooksul inimest õiged sõnu ja lauseid ütlema. Seega siinses töös tähendab toetamine aktiivsest kuulamisest ning peegeldamisest.

Aktiivse kuulamise all mõistetakse vestluspartneri julgustamist eneseavamiseks, temast arusaamist ning öeldu mõtestamist. Aktiivset kuulamist saab väljendada mitteverbaalselt näiteks silmkontakti hoidmisega, peanoogutuste ja kohaste näoilmetega – st ei ole kohane naeratada kui vestluskaaslase jutu sisu on traagiline. (Egan 2014: 80–82). Aktiivselt kuulamist saab demonstreerida ka verbaalselt näiteks peegeldamise kaudu. Peegeldamine on vestluspartneri jutu talle tagasi ütlemine oma sõnadega või partneri võtmesõnade kaudu. Peegeldamise eesmärk on anda vestluspartnerile mõista, et teda on kuulatud; samuti saab peegeldamisega kindlaks teha, et mõlemad partnerid on jutu sisust samamoodi aru saanud. (Egan 2014: 112–119)

Peegeldamisel on mitu erinevat vormi (võtmesõnade kordamine, tunnete peegeldamine, ümbersõnastamine jm) (Egan 2014: 112–119), ent käesolevas töös on peegeldamise termin kasutusel kõiki eelnimetatud vorme kokkuvõtvana. Peegeldamise vormide eristamine ei ole siin mõistlik, kuna päriselus kasutades kattuvad need suuresti ning ei ole mõtet keskenduda erinevustele, kui sarnasusi on rohkem. Antud töös on aktiivse kuulamise nimetatud mitte-verbaalsed viisid ning peegeldamise kaudu jutu mõistmine põhilised meetodid, mida foorumetenduse käigus õpetada soovitakse. (Hartley 1999: 54–59). Tabelis 2 on välja toodud kaks näidet peegeldamisest.

Tabel 2. Näited peegeldavast sõnumist.

Vestluspartneri öeldu	Peegeldatud versioon öeldust
“Mul on viimasel ajal kiire olnud ning rohke töö tõttu olen sageli väsinud, mistõttu ei ole jõua ma enam sõpradega sama palju koos aega veeta kui varem. Ma tunnen, et nad süüdistavad mind pidevalt hülgamises, ega isegi ürita aru saada minu põhjendustest.”	“Sa oled kurnatud, ja tunned, et sõbrad ei mõista sind.”
“Meil on töötajaid puudu olnud viimasel ajal, kuna paljud töötajad on haiged. Mina olen ka haige, kuid kuna ma olen noor, siis mind nad ikkagi sunnivad tööle minema – isegi haigena!”	“Sa tunned, et sulle on ülekohut tehtud.”

Esimese näite puhul annab vestluspartner mõista, et tal on palju tegemist ja sellest tulenevalt on ta väsinud ning tal ei ole aega enam sõprade jaoks. Peegeldatud versioonis on väsimus asendatud kurnatusega ning sõpradelt tulev süüdistamine mittemõistmisega. Teises näites ütleb vestluspartner, et on haige, ent rõhub eelkõige sellele, et oma nooruse tõttu peab ta tööle minema hoolimata oma haigusest. Viimane lauseosa toonitab, et partneri jaoks seisneb selle olukorra absurdus just sellest, et kuigi tema on ka haige, siis ikkagi peab tema minema. See on peegeldatud ülekohtuse käitumise esile toomisega. Peegeldamine annab vestluspartnerile mõista, et tema jutt on oluline ja kaaslane kuulab teda ning mõtleb kaasa. Samuti võimaldab peegeldamine vestluspartneril kinnitada, ümber lükata või täpsustada, kui kuulaja on temast valesti aru saanud.

2.4 Enesekehtestamine

Burnard (1992: 9–10) on öelnud, et enesekehtestamine tähendab inimese suutlikkust oma vajadusi ja tahtmisi selgelt, rahulikult ning olukorrale kohaselt väljendada. End kehtestades on inimene siiski jätkuvalt lugupidav ning arvestav ka oma vestluspartneri tunnete, mõtete, hoiakute ja arvamuste osas (Galassi & Galassi 1977: 233). Enesekehtestamist kiputakse sageli segi ajama ka agressiivsusega. Seda tõenäoliselt seetõttu, et mõlemal korral seisab individ oma õiguste eest (Swanson 2007: 469). Küll aga võrreldes ennast kehtestava inimesega, ei arvesta agressiivse käitumisega inimene vestluspartneri tunnete või õigustega, ega võta arvesse ka oma tegude tagajärgi (Fornell & Westbrook 1979: 2–3). Agressiivsusest teisele poole jääv äärmus on alistuv käitumine, mille korral individ soovib vältida konflikte ning negatiivseid emotsioone ja on seetõttu nõus enda huvid ja soovid tagaplaanile lükkama. Nii agressiivse kui alistuva käitumise puhul (küll eri põhjustel) ei võeta esitatud nõudmisi kuulda. Seetõttu on oluline osata esitada oma soove ennast kehtestavalt. (Filipeanu & Cananau 2015: 240–241)⁶. Enesekehtestamine on lugupidavalt oma soovi esitamine, mistõttu ei pruugi teine pool olla enese suhtes nii kaitsev ja suhete mõranemise asemel võivad need hoopis kvaliteetsemateks muutuda (Pipaş & Jaradat 2010: 650).

Enesekehtestamist ja selle vajalikkust on palju uuritud meditsiinitöötajate peal – eeskätt meditsiiniõdede (Timmins & McCabe 2004; Lin jt 2004; Balqis ja Rajab 2015). Uuringud meditsiinitöötajate peal on näidanud, et hirm karistuse ning teiste (nii patsientide kui kolleegide) negatiivse suhtumise ees hoiab töötajaid end kehtestamast (Poroeh & McIntosh, Balqis ja Rajab 2015: 29 kaudu). Ent kehtestamata jätmise ja sellest tulenevalt tunnete alla surumine võib lõppeda näiteks ärrituvuse ja agressiivsuse või madala enesehinnanguga (Farrell 2001: 28–29). Teisest küljest on enesekehtestamine tõestanud tõstvat enesehinnangut (Liu jt 2004: 663) ning vähendavat neurootilisust ja ärevust (Orenstein, Orenstein & Carr 1975: 205). Enesekehtestamine on igapäevaelu kontekstis väga oluline: näiteks “ei” ütlemine, kui partner survestab astuma seksuaalvahekorda või kui kolleegid proovivad enda tööülesandeid määrata kellelegi teisele; aga ka vastupidine olukord, kus tuleb paluda, et kolleeg täidaks temale määratud ülesanded ikkagi ise.

⁶ Viidatud on kaudse allika kaudu, kuna originaallikas on võõrkeeles, mida mina ei valda.

Enesekehtestamine hõlmab endas palju erinevaid tehnikaid. Näiteks oma (eri)arvamuse väljendamist, konstruktiivse tagasiside andmist, "ei" ütlemist; teistele soovitude ja komplimentide tegemist, teistelt millegi palumist ja veel teisi (Timmins & McCabe 2004: 41). Töö mahulise piirangu tõttu on siinkohal välja valitud vahest enimlevinuma enesekehtestamise tehnika, milleks on kolmeosalise kehtestava sõnumi koostamine. Davis, Robbins ja McKay (2000: 209) on oma õpikus kirjeldanud kolmesammulist enesekehtestamist verbaalsete põhikomponentide kaudu. Järgnevalt on välja toodud need põhilised aspektid:

- a. Probleemolukorra spetsiifiline hinnanguvaba kirjeldus;
- b. Tunnete/mõtete kirjeldamine andmaks vestluspartnerile mõista, miks antud probleem oluline on;
- c. Ühe kuni kahe lausega oma soovi/palve konkreetset väljendamine.

Siinkohal avan lühidalt eelnimetatud sammude eesmärged ning toon kaks näidet ennast kehtestavast sõnumist. Sealjuures olen toonud näited erinevatest eluvaldkondadest illustreerimaks enesekehtestava sõnumi laia rakendusvõimalust. Probleemolukorra spetsiifiline kirjeldamine võimaldab vestluspartnerile mõista anda, et on ilmnenud probleem, mis häirib indiviidi ning mille osas ta on otsustanud midagi ette võtta. Tunnete ja mõtete hinnanguvaba kirjeldamine võimaldab vestluspartnerile rääkida möödunud käitumise või olukorra mõjust. Viimaks tuleb mina-sõnumi⁷ abil väljendada oma soov või palve konkreetset ning kindlas kõneviisis (ehk vältida tingiva kõneviisi -ks sõnalõppe). Tabelis 1 olen toonud kaks näidet kolmeosalisest kehtestavast sõnumist.

⁷ Sõnum minu tunnete, mõtete, arvamuste jne kohta.

Tabel 1. Näited ennast kehtestavast sõnumist.

	Ennast kehtestava sõnumi moodustamine	
	I näide	II näide
Hinnanguvaba kirjeldus olukorrast	“Liis, sa kirjutasid kodutöö minu pealt maha.”	“Karl, meil oli kokkulepe, et me kohtume kell seitse. Mina olin kell seitse siin, kuid sina ei olnud.”
Tunnete kirjeldus	“See paneb mind tundma, et minu mitmetunnine vaev on tühine.”	“Sinu hilinemine paneb mind tundma, et minu aeg on väärtusetu.”
Soovi esitamine	“Ma soovin, et sa edaspidi ei kirjuta minu pealt maha.”	“Ma soovin, et sa rohkem ei hiline või annad oma hilinemisest varem teada.”

Mõlemas näites alustab kehtestaja olukorra kirjeldamisega. Olukord on kirjeldatud spetsiifiliselt ning esitatud on faktid; kuna vestluspartnerit ei rünnata, siis ei ole tal põhjust tunda end haavununa. Teise sammuna on mõlemas olukorras kirjeldatud selle käitumise mõjusid ehk kuidas see on kehtestajat tundma pannud. Iseenda kaudu olukorra kirjeldamine paneb vestluspartnerit mõistma, et tema tegudel on olnud tagajärjed, ent samas teda ei süüdistata. Kolmanda sammuna on vestluspartnerile esitatud mina-sõnumi kaudu soov/käitumisjuhise edaspidiseks käitumiseks. See annab selge sõnumi sellest, mida vestluspartnerilt oodatakse.

Teises peatükis andsin ülevaate kolmest suhtlemisoskusest, mis järgmises peatükis raamistiku loomisel kasutusel on, ning nende vajalikkusest. Suhtlemisoskuste valimisel lähtusin nende õpetamise võimalikkusest foorumteatri vahendusel.

3. SUHTLEMISOSKUSED FOORUMTEATRI

Kolmandas peatükis asetan suhtlemisoskuste õpetamise foorumteatri konteksti. Peatüki esimeses pooles arutlen üldisemalt suhtlemisoskuste õpetamise üle foorumteatris; hiljem aga täpsemalt II peatükis käsitletud suhtlemisoskuste õpetamise puhul esinevate eripärade üle. Peatükk lõpeb foorumteatri kui õppevahendi piirangute ja ohtude kaardistamisega.

Käesoleva peatüki eesmärk on luua raamistik foorumteatri ning suhtlemisoskuste sidumiseks. Raamistik on minu visioon ühest võimalikust foorumteatri kasutusviisist ning annab kõigest esmase ettekujutuse ja soovitud. Sealjuures ei ole raamistikku rakendatud praktikas, mis teeb sellest täielikult teoreetilise lähenemise. Küll aga on raamistikul rakenduslik väljund olemas. Enne raamistiku päriselulist rakendamist on oluline tuua tähelepanu ka peatüki lõpus mainitavatele piirangutele ning ohukohtadele, mis käesoleva meetodiga kaasnevad. Idee raamistiku loomiseks pärineb minu isiklikust kogemusest foorumteatri etenduste ning suhtlemisoskuste treeninguga.

3.1 Suhtlemisoskuste õpetamine foorumteatris

Tulenevalt sellest, et suhtlemisoskused ei ole tõhusalt omandatavad vaid loengulaadse teoreetilise tausta baasilt (McCabe ja Timmins 2003: 34), ühendan oma välja pakutud raamistikus teoreetilised teadmised praktiliste harjutustega, muutmaks suhtlemisoskuste omandamise võimalikult efektiivseks. Olen valinud käsitletavateks suhtlemisoskusteks konfliktide lahendamise, enesekehtestamise ning toetamise. Raamistiku loomisel olen lähtunud ideest, et seda rakendatakse koolides, ent raamistikku on võimalik kasutada ka mõne muu sihtgrupiga.

Üks oluline erinevus käesolevas töös pakutava raamistiku ning Boali esialgse idee vahel on see, et käesolev raamistik ei nõua eelnevalt ühegi osaleja jaoks isiklikult rõhuvat olukorda. Küll aga on tegemist niivõrd eluliste olukordadega, et tõenäoliselt on võimalik leida publiku

hulgast näiteid etendamisele tulevate suhtlemisolukordade kohta. Ei ole sugugi välistatud ka varasem eeltöö ja kaardistus koostöös õpetajate või muu koolipersonaliga; see võimaldaks kohandada stsenaariumid veelgi täpsemaks. Täpsemad stsenaariumid võiksid kasuteguri muuta veelgi suuremaks, kuna näitab etenduses osalejatele, et neile tuttavaid rõhuvaid olukordi on võimalik lahendada efektiivselt. Siiski on raamistiku peamine eesmärk õpetada suhtlemisoskusi ning nende rakendamist, mitte niivõrd anda juhiseid ainult spetsiifiliste olukordade lahendamiseks.

Samuti on algupäraselt jokkeri roll olnud olla suunaja, mitte õpetaja. Siinne raamistik aga eeldab, et jokker on samal ajal ka pedagoogilises rollis ning omab põhjalikke teoreetilisi teadmisi nii foorumteatrist ja jokkeriks olemisest kui ka suhtlemisoskustest. Day (2002: 33) pakkus välja ka, et foorumteatris võiks kasutada selles rollis ühiskonnaõpetuse õpetajaid⁸ või ka lisateadmistega huvijuhte⁹. See idee ei ole välistatud, ent nõuab siiski eelnevat koostööd, treeningut ja kokkuleppeid jokkeri ja ühiskonnaõpetuse õpetaja või huvijuhi vahel. Antud töös ma nimetatud varianti edasi ei käsitle ning lähtun siin ideest, et jokker täidab mõlemat rolli.

Foorumteatri etenduste suur eelis on kohene tagasiside, mis võimaldab aimata, kas mingit käitumist on saatnud edu või mitte. Tagasiside all mõtlen siinkohal vestluspartneri reaktsiooni käitumisele või olukorrale. Olgu öeldud, et kuigi verbaalne suhtlus annab meile mingit osa infost, siis mitteverbaalsel suhtlusel on suurem osakaal (Burgoon, Guerrero ja Floyd 2010: 2–3). Käesolev raamistik põhineb eeldusel, et foorumteatri etendused toimuvad päriselus, mistõttu võimaldavad need lavapartneritel – aga ka publikul – saada tagasisidet kohe. Viimasest tulenevalt saab edaspidi rakendada sama käitumist või kohandada seda vastavalt tagasisidele.

Teine eelis foorumteatri kasutamisel suhtlemisoskuste õpetamiseks on selle laiaulatuslikkus. Kui inimene tavaliselt soovib arendada oma suhtlemisoskusi, siis pöördub ta näiteks nõustaja poole ning suhtlemisoskuste arendamisega tegeletakse individuaalselt. Nõustamiseansil saab rollimängude kaudu läbi mängida ning visualiseerida olukordi, kus neid oskusi vaja võib

⁸ Inglise keeles *Personal, social, health, economic (PSHE) education teacher*, millele eesti keeles otsustavast ei ole, ent sisuliselt võiks sellele kõige lähem vaste Eesti haridussüsteemis olla ühiskonnaõpetuse õpetaja.

⁹ Siinkohal on oluline siiski märkida, et huvijuhi eriala annab küll oskused tööks noorte ja kogukonnaga, ent ei anna teoreetilisi teadmisi suhtlemispsühholoogiast, mis käesoleva raamistiku jaoks on oluline. Sellest tulenevalt oleks huvijuhil vaja omandada lisateadmisi suhtlemisoskustest.

minna ning kuidas inimene suhtlemisoskusi nendes olukordades rakendama hakkab. Kuigi tegemist on väga tõhusa meetodiga, on selle nõrk külg see, et korraga saab arendada vaid ühe inimese suhtlemisoskusi. Kui aga rohkemate inimeste suhtlemisoskusi tahta arendada, on just foorumteater võimalus, mille kaudu saab korraga paljude inimesteni jõuda. See tähendab, et kuigi laval on korraga 3–5 inimest, on põhjust arvata, et ka pealtvaatajad saavad kogemuse võrra rikkamaks. Pealtvaatajana on jätkuvalt võimalik näha ja tuvastada düsfunktsionaalset¹⁰ käitumist ning ka võimalikke alternatiivsed olukordi, kuni viimaks täiesti toimiva lahendusi välja. Osalejatel on võimalik saada aimu, kuidas suhtlemisoskuste arendamine ja valdamine võimaldab eri olukordi efektiivselt lahendada. Funktsionaalse¹¹ käitumise nägemine paneb vaataja olukorda analüüsima ning tuvastama neid aspekte enda käitumises, mis potentsiaalselt võivad viia ka probleemi märkamiseni või isegi käitumise muutmiseni. Kuigi pealtvaataja ei pruugi verbaalselt ennast väljendada, on ta mõttega kaasas. Interaktiivse teatrivormina hoiab foorumteater vaatajat pidevalt mõttetööga kaasas, kuna ehkki jokker ei pöördu tavaliselt kellegi poole isiklikult, ei ole pealtvaataja sellest reeglist teadlik. Seetõttu peab pealtvaataja pidevalt mõttega järge ajama ja kaasa töötama.

3.2 Raamistik

Järgnevalt tutvustan raamistikku, mille põhjal võiks suhtlemisoskusi õpetada foorumteatris. Etendus algab kõigi suhtlemisoskuste õpetamise puhul samamoodi, keskpaik lahkneb vastavalt suhtlemisoskuse õpetamisest tingitud eripäradele ning lõpp tuleb taaskord kokku sarnaseks.

Erinevalt tavapärasest foorumteatri etenduse käigust, kus pealtvaataja-näitleja saab sekkuda stopp-käsuga kohe, kui näeb vajadust, tasub antud raamistiku puhul kaaluda ka stopp-funktsiooni teistsugust rakendamist. Et tegemist on pedagoogilise olukorraga, on tarvilik, et olukord jõutaks lõpuni mängida. See tähendab, et vähemalt esmane interaktsioon või dialoog peab toimuma vestluspartnerite vahel. Selle põhjal peaks olema aru saada, millised mõõtmed ja suuna interaktsioon võtab. Kui pealtvaataja-näitleja soovib midagi öelda, peaks kehtima

¹⁰ Düsfunktsionaalseks käitumiseks peetakse normist kõrvalekalduvat käitumist (näiteks saab düsfunktsionaalseks käitumiseks nimetada seda, kui keegi vihastades teisele inimesele kallale läheb, kuna ühiskondliku normi järgi tuleks seda olukorda lahendada sõnadega). Siinses kontekstis on termini all mõeldud eelkõige suhteid kahjustavat käitumist.

¹¹ Funktsionaalse käitumise all mõistetakse siinkohal käitumist, mis ei kahjusta vestluspartnerite suhet.

tavapärasest foorumteatrist erinev kokkulepe, et mäng peatatakse ning teist interventsiooni proovitakse alles siis, kui kõigi osapoolte reaktsioon on nähtud. See on oluline, kuna just kaaslase reaktsioon on suhtlemisolukorras see tegur, mis näitab, kui edukas olukord on olnud. Aktiivse kuulamise oskusi rakendamata võidakse hakata teiste inimeste jutule vahele rääkima. See omakorda võib partneri panna tundma, et teda ei kuulata, ning võib partneril selles konkreetses või tulevikus aset leidvates vestlustes eneseavamist takistada. Seetõttu on hea foorumteatrit õppemeetodina kasutada, kuna foorumteater võimaldab vaatajale näidata kõikvõimalikke erinevaid tulemeid, mida olukord võib tingida.

Ühegi konkreetse suhtlemisoskuse õpetamise raamistiku keskpaigas ei mainita pärast esimest punkti enam stopp-funktsiooni, ent siiski on iga järgmise sammu eelduseks „stopp!“ märguanne. Eraldi ei tooda stopp-funktsiooni välja, sest käesolevad näited on mõeldud olema lihtsad ja põhilist mõtet edasi kandvad. Illustreerivates näidetes on võimalik näha vestluspartneri reaktsiooni – mis selles töös on stopp-funktsiooni kasutamise eeltingimus – ning siis liigutakse kohe analüüsi ning suhtlemisoskuste õpetamise juurde. Päriselulises foorumteatri olukorras oleks võinud stseen ka edasi minna, kuni mõni pealtvaataja mängu katkestab. Siiski ei saa selle raamistiku rakendamisel stopp-funktsiooni kasutamisesse väga rangelt kinni jääda – st võib juhtuda, et etenduse käigus funktsiooni kasutamine lakkab. Näiteks on selline olukord konfliktilahenduse õpetamise juures. Jokker annab seal konkreetsed juhised kätte ning kui pealtvaataja-näitleja neid täpselt järgib, siis ei pruugigi tekkida olukorda, kus oleks vaja mäng peatada. Vastupidi, võib juhtuda, et analüüsimise ja pealtvaatajale-näitlejate vahetamise eesmärgil peab hoopis jokker sekkuma ja mängu peatama.

Selle raamistiku suureks eelduseks ja soovitusel (aga ka piiranguks) on mitme etenduse toimumine. Seda seetõttu, et kõigi kolme suhtlemisoskuse juures oleks vaja lisaks lahenduskäikude väljapakkumisele ka teoreetilist tausta käsitleda. Samuti on nii toetamisel kui enesekehtestamisel oluline pöörata tähelepanu verbaalsetele ja mitteverbaalsetele märkidele, kuid ei ole mõeldav, et ühe etenduse käigus suudetaks mõlemat kategooriat käsitleda ning etendada lisaks. Teadmiste kinnitamiseks ning põhjalikuks tundma õppimiseks on soovitatav jagada protsess mitmeks erinevaks etenduseks ning samuti iga järgmise etenduse juures korrata eelmisel sessioonil käsitletu põgusalt üle. Sealjuures ei tundu minu hinnangul oluline, kas mängitav konfliktolukord muutub või jääb samaks.

Kõigi kolme suhtlemisoskuse käsitlemisel saaks kasutada teatrietenduse märgisüsteemide tabelit (1992: 15). Ehkki foorumteatris on pealtvaataja-näitleja harrastaja rollis ning ei pruugi alati teadlikult jälgida oma käitumist ja olekut, võime märgisüsteemide alusel endiselt analüüsida rolli. Ilmselt enim oleks kasu paralingvistiliste märkide, miimika, žestide ning proksemika uurimisest. Paralingvistiliste märkide all mõeldakse näiteks rõhuasetust, hääletooni kõrgust, artikulatsiooni jms (samas: 23). Et selle töö eesmärk on luua raamistik ning võimalusi, mida ja kuidas analüüsida või raamistiku juurde lisada, on palju, siis antud töös neid pikemalt käsitleda ei jõua.

3.2.1 Etenduse algus

Kõigi kolme suhtlemisoskuse puhul on etenduse algus sama: jokker selgitab foorumteatri ideed, pealtvaataja-näitleja kontseptsiooni ja reegleid. On äärmiselt oluline rõhutada, et vigu foorumteatris ei ole, kuna tegemist on õpituatsiooniga, ning iga käitumine toob endaga kaasa mingi tagajärje, mille põhjal saab käitumist kas jätkata samamoodi või korrigeerida. Siin tuleks selgelt sõnastada ka selle foorumteatri etenduse eesmärk – õppida tundma suhtlemisoskusi ning nende rakendamist rõhuvas suhtlusolukorras. Eesmärgi sõnastamisel peaks rõhk kindlasti olema õppimisel, kuna vastasel juhul võib etenduse lõppedes jääda tunne, et raamistik on mõeldud vaid potentsiaalselt kahjuliku käitumise vältimise õpetamiseks. Kui jokker on selgitanud ka stopp-funktsiooni reeglit, on võimalik mänguga alustada. Näitlejad etendavad esimese näiteolukorra ning selle lõpus pöördub jokker pealtvaatajate poole.

Kui tavalises foorumteatris küsitakse pealtvaatajatelt, kas nad nõustuvad olukorraga ning eitava vastuse korral pöörduakse uuesti tagasi mängu juurde, siis antud raamistiku juures on selle haridusliku eesmärgi täitmiseks oluline tuvastada ja välja öelda ka olukorras tekkinud probleem enne taasmängimist. Boali foorumteatri mudeli kohaselt on mängu taasesitamisel nüüd võimalik pealtvaatajal hüüda “stopp!” ning näitleja tarduvad paigale. Eespool soovitasin esmakordsel taasesitamisel seda sama stopp-funktsiooni kasutada; hiljem aga rakendada stopp-funktsiooni alles siis, kui vestluspartner on olukorrale reageerinud. Pärast stopp-funktsiooni kasutamist on võimalik esmalt pealtvaataja-näitlejal minna ja astuda kangelase rolli ning mängida olukorda vastavalt tema pakutavale alternatiivsele lahendusviisile.

Järgnevalt pakun välja kolm erinevat stsenaariumit vastavalt suhtlemisoskusele, millega parasjagu tegeletakse. Suhtlemisoskuste kirjeldamisel foorumteatri kontekstis lähtun II peatükis käsitletud tehnikatest. Konflikti lahendamisel võtan kasutusele probleemilahenduse mudeli, ent kohandan seda foorumteatrile vastavamaks. Enesekehtestamisel toetun enesekehtestamise kolmele põhikomponendile ning toetamise tehnikana lähtun peegeldamisest. Stsenaariumite paremaks mõistmiseks on toodud illustreerivad näited. Siinkohal esitatud näited on dramaturgiliselt väga lihtsakoelised ning lühikesed võrreldes tavaliselt foorumteatris etendatavate näidenditega. Kirjeldatud sammudes võib esineda tagasilööke ning pealtvaatajad-näitlejad peaksid tegelikkuses käima tunduvalt rohkem kordi laval enne lõppotsuse tegemist. Töö mahuliste piirangute tõttu olen siinkohal kirjeldanud näiteid lühemalt. Kõik siinses töös kasutatavad näited on minu enda välja mõeldud.

3.2.2 Konfliktilahendusoskuste õpetamine foorumteatris

Eelmises peatükis käsitlesin konflikti lahendamise samme. Et tegemist on kuuesammulise lähenemisega (Sank ja Shaffer 1984: 144–145), tasub olla paindlik mõne sammu ühtesulamise osas. Siinkohal on sobilik võtta abiks ka probleemilahenduse tööleht (*lisa 1*) mudeli paremaks mõistmiseks. Olen arvamusel, et probleemilahenduse mudeli faase saab kasutada esialgse mudeli järgi, ent pakun, et I ja II sammu võiks käsitleda aja kokkuhoiu eesmärgil ühe sammuna. See tähendab, et nii probleem kui ka eesmärk defineeritakse eraldi, ent seda tehakse etenduses järjestikku ühe punkti ajal. Samuti on otstarbekas teha sammud 3–5 läbi ühe pealtvaataja-näitlejaga, sest vastasel juhul muutub protsess hakituks ning ei pruugi efektiivne olla.

Teises peatükis tõin välja, et enne konfliktide lahendamata asumist tuleb emotsioone maandada. Seda saab teha näiteks peegeldamise kaudu. Seega enne probleemilahenduse mudeli sammude juurde asumist on vaja meeles pidada ka emotsioonide maandamise olulisust ning rakendada peegeldamist.

Näiteolukord, millega raamistikku illustreerin, on järgnev: Joonas ja Kati liiguvad vastastikest suundadest samal ajal vannitoa ukse poole. Joonas hingeldab, ta on kaetud mulla ja higiga. Kati on alles pidžaama väel ja hiljuti ärganud. Joonast märgates jookseb Kati ukse juurde, haarab ukselingist ning hüüab noormehele: „Vett on ainult ühele ja mina jõudsin enne!“

Joonas ärritub kohe ning vastab talle: „Sa teed nalja! Ma olen kaks tundi emaga aias tööd teinud, kui sina alles magasid, ja nüüd sa tahad pesema tulla täpselt siis, kui minul on vaja pesta. Sa tead, et mul on vaja juba poole tunni pärast kohvikus tööl olla.“ Kati naerab, ent muutub siis tõsiseks ja vastab vennale: „Tean jah, aga mul hakkab poole tunni pärast eksam ja ma ei saa sellisena sinna minna.“ Joonas on endiselt ärritunud ja valju häälega ütleb talle: „Sa teed seda alati! Iga kord sa tuled täpselt siis, kui mul on kiire ja sul on mõni tobe vabandus. Sul oli terve hommik aega, et käia pesemas ja vesi oleks nüüdseks minu jaoks ka juba soojaks läinud, aga ikka sa tuled täpselt nüüd!“ Kati hakkab end kaitsma, öeldes, et ta oli väsinud, kuid Joonas jätkab süüdistustega – kokku tuleb suur sõnade virvarr, millest on raske aru saada.

Näiteolukorras oli mõlemad osapoolel mõjuv põhjus pesema minekuks. Joonas tundis, et Katil oli tunduvalt rohkem võimalusi käia juba varem pesemas, ent ta ei kasutanud neid. Praegune olukord ärritab teda, sest nüüd, mil ta on juba hommikul aiatöid teinud ja peab edasi oma igapäevast tööd minema tegema, on Katil järsku vaja pesema minna. Olukord lõppeb viimaks süüdistuste esitamise ja vaidlusega.

Järgnevalt pakun välja raamistiku konfliktilahendusoskuste õpetamiseks foorumteatri abil:

1. Stopp-funktsiooni tasuks ilmselt kasutada enne Joonase lauset, kus ta ütleb Katile, et viimane käitub alati sedasi. Näiteks võib esimene pealtvaataja-näitleja pakkuda siin alternatiivseks lahenduseks midagi seesugust: Joonas ütleb Katile: „Kati, ma palun sind, sina kannatad ilma pesemata ka minna kooli, mina ei saa minna tööle mullasena. Mind lastaks lahti seetõttu.“ Kati mõtleb korra, aga suunab siis Joonast minema end köögivalamus loputama, sest tal on sama palju õigust ja vajadust duši kasutamiseks kui Joonasel. Joonas vihastab selle peale ning hakkab Kati peale karjuma.
2. Järgneb arutelu jokkeriga, mis läks olukorras hästi ja mis oleks võinud minna paremini. Jokker tutvustab emotsioonide maandamise olulisust konfliktide lahendamisel ning peegeldamise põhiideid. Jokker tutvustab probleemilahenduse I ja II sammu koos ehk probleemi defineerimist ja eesmärgi seadmist. Uute teadmiste najalt palutakse lavale tulla järgmisel pealtvaatajal-näitlejal. Selle põhjal võiks järgmine mäng samast kohast (ehk enne Joonase viimast lauset) välja näha näiteks selline: Joonas hingab ning ütleb õele: „Sa arvad, et mina pean oma vajadusi sinu omadest tähtsamaks.“ Kati vastab selle peale jaatavalt. Joonas defineerib probleemi ja sõnastab eesmärgi: „Meil mõlemal on vaja pesta, aga vett jätkub ainult ühe inimese

jaoks. Niisiis, me teame, et probleem on lahenenud, kui me mõlemad saame enne majast lahkumist end veega pisut loputada.“ Kati küll nõustub sellega, ent tõdeb, et ei tea, kuidas seda olukorda lahendada, et nad jõuaks soovitud tulemuseni.

3. Siinkohal on hea aeg jokkeri eestvedamisel arutleda, kas kõik pealtvaatajad nõustuvad probleemi ning eesmärgi sõnastusega. Kui osalejad ei nõustuks, tuleks koos arutada ning mõelda välja parem sõnastus nii probleemile kui ka eesmärgile. Praeguse näite huvides ütleme, et pealtvaatajad nõustuvad. Edasi tutvustab jokker kolmandat sammu ehk hinnanguvaba lahendusvariantide leidmist, neljandat sammu ehk lahendusvariantide hindamist nende tagajärgede seisukohalt ning ka viiendat sammu – kõige tõenäolisema lahendusvariandi valimist. Kolmanda ja neljanda sammu jaoks on hea etenduse ajal kasutada paberit ja kirjutusvahendit. Ehkki järgmine pealtvaataja-näitleja võib pakkuda oma variandi peegeldamisest, tasuks siiski õppimise eesmärgil järgida koos paika pandud probleemi definitsiooni ning eesmärgi sõnastust. Niisiis – vastavalt jokkeri eelnevale õpetusele – võiks pealtvaataja-näitleja Joonase tegelasena pakkuda, et Joonas ja Kati mõtlevad hinnanguvaba ajurünnaku käigus välja võimalikke lahendusvariante. Näiteks võivad nad kahe peale pakkuda järgnevaid variante: (a) mõlemad jätavad pesemata; (b) mõlemad pesevad koos; (c) kivi-käärid-paber mänguga otsustavad, kes saab pesema minna; (d) mõlemad pesevad kaks korda kiiremini kui tavaliselt; (e) üks peseb end külma veega; (f) Kati peseb end koolivõimlas; (g) Joonas peseb end töö juures jne. Ajurünnaku lõppedes valivad nad kumbki kolm varianti, mis eesmärki silmas pidades kõige paremini sobivad. Näiteks võiksid need olla variandid b, d ja e. Kati ja Joonas leiavad, et kõige parem tundub variant d ehk mõlemad pesevad kaks korda kiiremini, mistõttu jätkub sooja vett mõlemale.
4. Koos jokkeriga arutletakse, kuidas tuli probleemi lahendamise välja. Probleemilahenduse mudeli kuues samm ehk sobivuse kontrollimine võiks tulla pealtvaatajatega koos arutlusele. Vastatakse küsimusele, kas valitud lahendus täidab eesmärki või ei. Kui ei täida, siis saab tulla uus pealtvaataja-näitleja lavale ning pöörduda tagasi siinse raamistiku kolmanda punktini ning teha läbi probleemilahenduse mudeli sammud 3–5. Kui lahendus sobib, siis on võimalik liikuda etenduse lõppfaasi, aga pedagoogilistel eesmärkidel võib etendust pikendada sellega, et teised pealtvaatajad-näitlejad saavad kolmandat punkti algusest mängida.

Siinses näites on teise punkti alla kokku pandud peegeldamise tutvustamine ning probleemilahenduse mudeli I ja II etapp. Raamistiku päriselulisel rakendamisel võiks need eraldi esineda – st jokker tutvustab peegeldamist, mille järel mängitakse olukorda, siis alles hakatakse probleemi defineerima ja eesmärki sõnastama. Kaasamise eesmärgil võivad kolmandas punktis viiendast sammust ehk hääletamisest osa võtta ka kõik pealtvaatajad (näiteks lihthäälte enamus käetõstmisega), ent see lõppvariandi valimine võib jääda ka ainult laval olevatele tegelastele. Konfliktide lahendamisel tasub taaskord tähelepanu pöörata ka paralingvistilistele väljendusvahenditele – eriti hääletoonile ja žestidele.

Selles etapis õpib pealtvaataja kuuesammulist konfliktilahendusmeetodit ning selle rakendamisviise. Vaataja mõistab emotsioonide maandamise olulisust ning oskab käsitletud meetodit vajadusel kasutada.

3.2.3 Enesekehtestamise õpetamine foorumteatris

Teises peatükis kirjeldasin kolmeosalist kehtestavat sõnumit. Järgnev osa raamistikust annab lugejale ülevaate kehtestava sõnumi kasutamisest foorumteatris.

Enesekehtestamise puhul võiks kasuks tulla ka vokaalsete, verbaalse ning mitteverbaalsete märkide analüüsimine üksteisest eraldiseisvalt. Näiteks arutlus paralingvistiliste väljendusvahendite üle – kas protagonist tundus vaatajatele alistuv, kehtestav või agressiivne. Sellest tulenevalt saaks ära publik koos jokkeriga ära kaardistada, milline on alluv, agressiivne või kehtestav hääletoon. Kaardistamisel oleks hea pöörduda taaskord teatrietenduse märgisüsteemide juurde ning žestide, miimika või paralingvistiliste märkide jälgimise juurde. Järgmisel mängimisel saaks kogutud informatsioonist ja tagasisidest tulenevalt juba rakendada uusi teadmisi. Pärast järgmist mängu oleks võimalik sama analüüsi teha ka verbaalsete märkide kohta. Näiteks kas antagonist mängiva pealtvaataja-näitleja kõneviis oli kindel või kaudne. Ning kolmandana on võimalik vaadelda veel ka mitteverbaalseid märke. Näiteks on laialt levinud arvamus, et käed puusas seismine on agressiivse hoiaku, silmade maas hoidmine aga alluvuse märk.

Kuigi antud lähenemine on tõenäoliselt aeganõudvam kui teised foorumteatri etendused, on õpetlikkust silmas pidades oluline veenduda, et ka teoreetilised teadmised saaksid õpetatavatele edasi antud. Kui puuduvad igasugused ajapiirangud, on võimalik käsitleda ka

olukordi, kus kaks eelnimetatud aspektidest on omased ennast kehtestavale käitumisele, ent üks omane alluvale või agressiivsele käitumisele. Arusaadavalt ei saa eeldada, et ühe foorumteatri etenduse põhjal on võimalik verbaalseid ning mitteverbaalseid aspekte korruga tõhusalt rakendada. Ilmselt on mitu eraldi etendust, kus käsitletak igal korral vaid ühte oskust, lõppkokkuvõttes tõhusam, kui üks etendus, mis mahutab endasse kõik suhtlemisoskused korruga. Mitmeks osaks jaotamine võimaldab ka suhtlemisoskustega rohkem sügavuti minna. Siinne näide käsitleb eelkõige verbaalseid aspekte ning loob lugejale esmase ettekujutuse enesekehtestamise õpetamisest foorumteatris.

Näiteolukord, mida enesekehtestamise õpetamise illustreerimiseks kasutan, on järgnev: Karola tõttab välisuksest sisse ja lausub: „Vabandust, vabandust, ma ajasin hommikul tee ümber ja mul oli vaja Mikiga veel jalutamas käia. Loomulikult just täna pidin autot ka tankima. Ma loodan, et sa ei oodanud minu järele.“ Maria ohkab demonstratiivselt ja vastab talle ärritunult: „Loomulikult ootasid sinu järele, sina oled ainukene, kellel on kontorivõti.“ Karola naerab kergelt ning vastab: „Oi, see polnud mul üldse meeles!“ Maria saab Karola peale pahaseks, surub käed rusikasse ning ütleb talle läbi hammaste: „Olgu see viimane kord, kui sa hilined! Mul on nii kõrini sinu saamatusest ja süüdimatusest ning kui sa järgmised kuu aega ei ole õigel ajal kohal, siis ma esitan kaebuse su kohta!“ Karolal hakkavad pisarad voolama ning ta pillab võtmed ja hakkab sosinal vabandust paluma.

Selle näite puhul võime öelda, et Maria tundub üsna agressiivne: käed rusikas ning läbi hammaste rääkimine loob ettekujutuse agressiivsest käitumisest. Enesekehtestamise eesmärk on enda soovide väljendamine austaval ja suhteid mitte-kahjustaval viisil; Karola nutmise ning vabanduste põhjal saame aga aimata, et Karola ei tundnud austust Maria poolt ning suhted said tõenäoliselt kahjustada.

Pakun välja, et enesekehtestamiseks kasutatava kolmeosalise mina-sõnumi koostamise õppimise raamistik võiks välja näha järgnev:

1. Tõenäoliselt oleks kasulik stopp-funktsiooni kasutada enne Maria viimast lauset. Pakun välja, et näiteks võib pealtvaataja-näitleja alternatiivne lahendus olla siinkohal öelda Karolale ilma käsi rusikatesse panemata ja rahulikult ning vaikselt toonil järgnevat: „Mulle ei meeldi, et sa hilined, sest mina pean sinu järel ootama selle tõttu.

Kui sa veel hilined, siis ma pean juhatajale sellest teatama.“ Selle peale Karola naeratab ja tõdeb lustakalt, et seda küll pole teha vaja.

2. Järgnev arutelu jokkeriga seisneb enesekehtestamise tõsiseltvõetavuse hindamises ehk kui tõhus oli enesekehtestamine ning milliseid verbaalseid ja mitteverbaalseid märke täheldati. Näiteks Karola lõbususe põhjal võime järeldada, et ta ei võtnud Maria ähvardust kuigi tõsiselt. Maria rääkis küll rahulikult, ent kasutas sealjuures vaikset tooni, mistõttu võis ta sel korral tunduda liiga häbelik, et Karola teda tõsiselt võtaks. Selle arutelu lõpus tutvustab jokker enesekehtestamise esimest komponenti, milleks on hinnanguvaba kirjeldus probleemolukorrast. Seejärel tuleb järgmine pealtvaataja-näitleja ning pakub välja uue alternatiivi saadud teadmiste põhjal. See võiks välja näha näiteks selline: Maria kasutab rahulikku tooni ning ütleb Karolale: „Karola, me pidime tööle tulema kella üheksaks. Mina olin siin kell üheksa, kuid sina ei olnud. Kui sa järgmine kord nii teed, siis ma teavitan juhatajat.“ Karola vaatab Mariat tõsise näoga ning lausub: „Hästi, aga sa ei pea sellise väikse apsaka pärast kohe juhatajale kaebama minema.“
3. Jokkeri juhtimisel arutatakse Maria tegelaskuju käitumise häid aga ka parandamist vajavaid aspekte. Maria kasutas rahulikku tooni ning kirjeldas käitumist hinnanguvabalt. Samas lõpetas ta oma sõnavõtu siiski ähvardusega, mis tundus Karolat pisut hirmutavat ja solvavat. Jokker tutvustab kehtestava sõnumi teist sammu, milleks on tunnete kirjeldamine, ning toob ka hinnanguvaba kirjelduse ning tunnete kirjelduse järjestikku kasutamise kohta mõne kontekstivälise näite. Lavale palutakse järgmine pealtvaataja-näitleja, kes võiks Maria rolli etendada näiteks selliselt: Maria lausub rahuliku tooniga Karolale: „Karola, me pidime tööle tulema kella üheksaks. Mina olin siin kell üheksa, kuid sina ei olnud. See häirib mind, sest ma pean pärast sellevõrra kauem tööl olema. Seega ära tee seda enam!“ Karola keerab samal ajal ust lahti ning vastab Mariale: „Saab tehtud!“
4. Järgneb järjekordne analüüs kõigest, mis läks hästi, ning mis vajaks veel arenemist. Maria kirjeldas olukorda hinnanguvabalt, samuti kirjeldas ta, kuidas see teda tundma paneb ja miks. Viimaks ütleb Maria väga selgelt Karolale, et viimane ei teeks seda enam, ent jätab täpsustamata, mida ta täpselt mõtleb. Samuti võib seda tõlgendada agressiivselt, mistõttu võib Karola endiselt olla Maria enesekehtestamise suhtes tõrges. Jokker tutvustab seejärel viimast kolmeosalise kehtestava sõnumi komponenti,

milleks on soovi esitamine. Järgmine pealtvaataja-näitleja kutsutakse lavale. Maria tegelaskuju ütleb rahuliku häälega Karolale: Karola, me pidime tulema tööle kella üheksaks. Mina olin siin kell üheksa, kuid sina ei olnud. See häirib mind, sest ma pean pärast sellevõrra kauem tööl olema. Ma soovin, et sa edaspidi tuled tööle õigeaks ajaks.“ Karola vaatab Mariale otsa noogutab ja naeratab kergelt ning vastab talle: „Saab tehtud.“

5. Taaskord arutatakse koos, kuidas kehtestav sõnum mõjus ning mis oleks saanud paremini minna. Selles sõnumid olid kõik kolm komponenti esitatud ning ka paralingvistiliselt polnud Maria tõre, agressiivne, alistuv ega üleolev. Karola vastus võimaldab meil uskuda, et ta sai Maria soovist aru ning arvestab sellega tulevikus. Jokker küsib kas publik tunneb, et Maria jaoks rõhuv olukord lahenes ning kui vastus on jaatav, siis liigutakse edasi etenduse lõpetamise etappi.

Selles etapis õpib pealtvaataja kolmeosalise kehtestava sõnumi kõiki komponente ükshaaval ning on viimaks suuteline neid kõiki ka koos rakendama. Vaataja näeb, et lingvistiliste ja paralingvistiliste märkide teisendamine võib oluliselt muuta olukorra väljundit.

3.2.4 Toetamise õpetamine foorumteatris

Eelmises peatükis oli juttu, et toetamine on võimalik nii verbaalselt kui ka mitteverbaalselt. Kui eelnevalt olen toonud välja, et teatrietenduse märgisüsteemidest saaks paralingvistilisi märke jälgida ja analüüsida, siis toetamise õpetamisel võiks põhirõhk minna prokseemika, miimika ja žestide peale, kuna toetamisel on füüsiliselt kohalolu väljendamine sama oluline – kui mitte isegi olulisem – kui lingvistiline kohalolu. Selle raamistiku jaoks on näide toodud vaid verbaalsete toetamistehnikate kohta (siinkohal peegeldamine). Eelkõige sai määravaks asjaolu, et raamistiku ideed on lugejale kergem arusaadavaks teha just lingvistiliste märkide kaudu.

Toetamise puhul ei pruugi rõhuv olukord esialgu nii selge olla kui enesekehtestamise või konflikti puhul. Rõhutute teatri puhul eeldatakse kas sotsiaalse ebaõigluse või võimu haardest vabanemist, sellest tulenevalt võib tunduda, et foorumteatri kasutamine ei ole ehk toetamise puhul õigustatud. Küll aga lähtusin siinkohal mõttekäigust, et toetamist nõudvas olukorras, kus inimene ei oska midagi teha, võib tekkida rõhutuse tunne ning soov põgeneda olukorrast.

Ehkki see ei ole Boali mõttes tavaline rõhuv olukord, võtsingi aluseks selle kaudses seoses rõhumisega. Ebatavalisest rõhuvast olukorrast tingituna võib toetamise puhul olla vajalik, et jokker vihjab publikule, milline tegelane on kangelane ning milline antikangelane.

Näiteolukorra sisu, mille põhjal toetamise raamistikku seletan, on järgnev: Peeter ja Jüri on just saanud kirja, et nende matemaatika riigieksami tulemused on selgunud. Mõlemad noormehed on viimased kuu aega oodanud seda hetke, kuna sellest oleneb, kas nad saavad minna ülikooli soovitud erialadele õppima. Jüri avab oma kirja esimesena ning selgub, et tema tulemus on suurepärane. See tähendab kohta ülikoolis! Kui Peeter enda kirja avab, selgub, et tema tulemus on tunduvalt halvem ning tõenäosus sel aastal ülikooli minna on olematu. Peeter ei ütle Jürile sõnagi, ent haarab pea käte vahele ning hakkab raskete ohetega hingeldama. Jüri – nähes sõbra reaktsiooni – mõistab, et tulemus ei ole oodatud, ent ei oska sõbrale midagi lohutavat öelda. Peeter ütleb vaikse häälega: „Kõik mu unistused on purunenud.“ Jüri üritab sõbra tuju tõsta ning lausub: „Ei ole hullu, järgmine aasta saad uuesti proovida ja siis kindlasti õnnestub! Elu peab edasi minema.“ Peeter vaatab sõpra hämmeldunud näoga ja hakkab uuesti hingeldama – seekord aga vihast. Ta tõuseb püsti ja marsib sõnagi lausumata minema.

Etenduse alguse faasis on oluline sõnastada selles olukorras tekkinud probleem. Et edasisi samme paremini mõista, võtan siinkohal lühidalt toimunu kokku ning defineerin oma äranägemise järgi probleemi. Selle näite puhul on Peeter olukorras, kus eksamitulemus sunnib teda kõiki plaane ümber mõtlema. Jüri küll näeb, et sõber on sellest löödud, ent ei oska Peetritele midagi lohutavat öelda. Kuigi Peeter annab mõista, et unistuste mittetäitumine on see, mis tekitab temas kurbust, proovib Jüri hoopis tema tuju tõsta ning asja helgemat poolt näha. Peeter ei taha sellest hetkel midagi kuulda – ta hoopis vihastab ning kõnnib minema. Näite puhul on rõhuvaks probleemiks see, et Jüri ei tee oma kaastunnet mõistetavaks, mistõttu Peeter seda ka ei taju ja vihastab.

Toetamise õpetamise raamistik võiks välja näha järgnev:

1. Pärast probleemi defineerimist ning teistkordset läbimängu hüüab esimene pealtvaataja-näitleja „Stopp!“ ning ta kutsutakse lavale ja lubatakse astuda Jüri tegelaskuju rolli, kus ta saab oma versiooni etendada. Siinse töö illustreerimise mõttes pakun välja, et esimest stopp-funktsiooni võiks kasutada pärast Peetri öeldut unistuste purunemise kohta. Sealt edasi võib näiteks sellise esimene pealtvaataja-näitleja

alternatiivne lahendus olla, et Jüri tegelaskuju ei reageeri olukorrale mitte ühegi sõnaga, ent patsutab sõbra õlale paar korda. Selle peale jääb Peeter paigale ega ütle midagi, vaid istub edasi pea käte vahel.

2. Seejärel tuleb analüüsiring. Jokker uurib, mis oli selles olukorras toetav ning mis oleks võinud rohkem toetav olla. Illustreerimise mõttes pakun, et toetav oli see, et Jüri jäi sõbra juurde, ent veel toetavam oleks olnud millegi ütlemine ka. Siinkohal peaks Jokker avama vaikselt juba toetamise väljendusviise ja eesmärke. Toetamise eesmärk – nagu teises peatükis sai kirjeldatud – on teisele inimesele näidata, et teda kuulatakse ning mõistetakse. Analüüsi taustalt pakub järgmine pealtvaataja-näitleja oma alternatiivse lahenduse välja, mis võiks välja näha näiteks järgnev: Jüri patsutab Peetrile õlale ja ütleb sõbrale, et mõistab teda. Selle peale Peeter vihastab ning karjub Jürile, et viimane ei mõista midagi, kuna tema sai hea hinde.
3. Taaskord arutatakse, mis oli toetav ning mis oleks võinud veelgi toetavam olla. Toetav oli endiselt see patsutus ja ka Jüri öeldu oli sel korral palju kaastundlikum kui esialgses stseenis. Küll aga ütleb Jüri, et mõistab olukorda, kuigi ta ise sai just soovitud tulemuse ning tema unistused on täitumas. Seetõttu tundub kentsakas see mõte, et Jüri tõesti mõistab Peetrit. Jokker seletab nüüd peegeldamise põhimõtte ära: võtta oma sõnadega vestluspartneri öeldu kokku ning selgitab olukorda laiemalt. Seejärel proovib kolmas pealtvaataja-näitleja oma versiooni. See võiks välja näha näiteks selline: Jüri patsutab Peetrit õlale, aga seekord ütleb Peetri unistuste purunemise peale vastu järgnevat: „Sa tunnend end rusetuna.“ Peeter hingab sügavalt ning vastab, et ta töötas selle nimel nii kõvasti, kuid nüüd on kogu vaev olnud asjatu.
4. Järgneb nähtu analüüs: patsutus oli endiselt toetav, ent sel korral peegeldas Jüri ka Peetri tundeid. Peeter tundis, et Jüri tõesti kuulab teda ning julges oma mõtteid juhtunu kohta laiemalt avada. Jokker peaks siinkohal hindama esmalt endamisi, kas etendatud olukord oli toetav – antud juhul oli – ning kui tulem on positiivne, siis küsima publiku käest, kas nende meelest sai Peeter tuge. Kui ka publik vastab jaatavalt, liigub etendus edasi kolmandasse ehk lõpetamise faasi.

Kolmanda punkti alla näitena pakutud lahendusvariandist oleks saanud edasi liikuda ka aktiivse kuulamise paralingvistiliste võtete õpetamise peale, ent töö mahuliste piirangute tõttu olen siinkohal illustreerinud toetamise õpetamist vaid verbaalse toetamise näitega. Toetamise õpetamise teises faasis on pealtvaatajal võimalik aru saada, millised reaktsioonid järgnevad

mittetoetavale käitumisele. Pealtvaataja õpib toetamise eesmärgi ning väljendusviise ja seejärel näeb, milliseid reaktsioone need vestluspartneris esile kutsuvad.

3.2.5 Lõpetamine

Viimaks võiks etendus lõppeda läbimänguga, ent sel korral publiku poolt heakskiidetud ja kohandatud versioonis. Sealjuures tasub tähelepanu pöörata ka sellele, et muutunud käitumisest oodatavad – ja varasemate mängukordade abil ka kinnitust saanud – positiivsed tagajärjed oleksid näitlejate poolt mängitud võimalikult meeldejäädvalt ja vahest isegi pisut võimendatult. Pärast viimast läbimängu oleks soovitatav käia üle edu toonud käitumise tunnused ning viia läbi ka lõpuküsitlus selle kohta, mida osalejad õppisid ning mida nad siit kaasa kavatsevad võtta. Kui suhtlemisoskust õpetatakse mitme etenduse vältel, on kasulik igal korral lõpuküsitlus teha kordamise ja tagasisidestamise eesmärgil.

Raamistiku päriselulisel rakendamisel on oluline hinnata hilisemalt ka selle mõju – näiteks intervjuude või küsimustikega. Soovitatav oleks viia enne õppima asumist läbi küsitlus taustateadmiste kohta ning küsida hea konfliktilahenduse, toetamise ja enesekehtestamise kirjeldusi, ent see ei ole kohustuslik. Sama küsitlus tuleks läbi viia ka pärast suhtlemisoskuste õppimist; see võimaldaks hiljem hinnata, kas foorumteatri etenduste kaudu suhtlemisoskuste õpetamine tõesti ka parendas suhtlemisoskusi.

3.3 Piirangud ja ohukohad

Bakalaureusetöös loodud raamistik on siiski hüpoteetiline ning kõiki selle piiranguid ja ohukohti ei saa ette näha. Küll aga olen siinkohal mõned võimalikud välja toonud. Alustuseks nõuab foorumteatris suhtlemisoskuste õpetamine põhjalikke teadmisi foorumteatri toimimisest ning jokkeri rollist. Kuigi Ali Campbell (2019: 16) ütleb, et jokkeri treenimine võtab aega vaid mõned päevad, siis on vaja, et suhtlemisoskuste õpetamiseks oleks jokkeril teadmised ka suhtlemisoskustest endist. Käesolev töö on andnud kõigest põgusa ülevaate nimetatud suhtlemisoskustest; tegelikkuses on nende suhtlemisoskuste valdamiseks vaja pikk ja põhjalik treening läbida. Eksperdid ütlevad, et suhtlemisoskuste vilunud valdamine võib nõuda aastaid õppimist ja harjutamist. Samuti nõuab jokkeri väljakoolitamine ressursse.

Ohukohana võib välja tuua siiski seda, et kui ei mängita ega selgitata korralikult positiivset käitumist, võib osavõtjatele jääda meelde mõni negatiivne väljundiga esitus. Selle vältimiseks on äärmiselt oluline teadvustada ja analüüsida probleemkohti ning selgitada, mis muudab positiivse käitumise positiivseks. Seetõttu on etenduse lõpus oluline analüüsida neid põhilisi jooni, mis tagasid etendatud olukorras positiivse tulemuse.

Eeldatavasti on publik jokkerile võõras, mistõttu ei saa olla kindel, et etendatavad olukorrad ei puuduta mõnda indiviidi publikust isiklikult. On tõenäoline, et mõni konfliktolukord võib kutsuda esile negatiivseid tundeid ja mõjuda emotsionaalselt raskelt. Selliste olukordade vältimiseks on soovitatav eelnevalt luua nn hoitavaid märksõnu¹² konflikti sisulisest poolest. Näiteks kui konflikti sisu oleks ema andmas märku oma ülekaalulisele pojale, et viimane peaks kaalu kaotama, siis hoitavad märksõnad võiksid siinkohal olla *ülekaal* ja *etteheide*. Need sõnad ei kanna konflikti täpset sisu edasi, ent hoitavad haavatavat sihtgruppi ümbersõnastuse kaudu.

Raamistik võib triivida eemale ka Boali esialgsest visioonist – rõhututele hääle andmisest. Raamistiku eesmärk on luua olukordi, kus keegi on rõhutatud, küll aga ei ole need inimesed tingimata rõhutatud muudest välistest stiimulitest, vaid konkreetselt loodavast antimudelitest. Ali Campell (2019: 76) ütleb, et foorumteatri etendusi läbi viies veendub ta alati, et otsus oleks kooskõlas ka inimestega, kes on end kunagi tundnud rõhutatuna sarnases olukorras.

Viimase ohukohana toon välja võimaluse, et pealtvaatajaid ei kõneta suhtlemisoskuste temaatika üleüldiselt, nad ei samastu etendusega ning ei tule mänguga kaasa. Sellisel juhul on jokkeri jaoks etenduse vedamine väga keeruline, sest raamistikus toodud sammud nõuavad entusiasmi ja uusi lahendusvariante pealtvaatajate-näitlejate poolt. Üheks võimaluseks on alustada soojendusharjutustest; Augusto Boal on kirjutanud harjutuste kohta raamatu „Games for actors and non-actors“, kus ta ka räägib tehnikatest ning harjutuste vajalikkusest. Raamatu eessõna kirjutanud Adrian Jackson ütleb oma kogemusel, et kui mängitav mudel on õige – st situatsioon on päriseluline ja suudab peegeldada ebaõiglust –, ajab see publiku vihaseks ning paneb nad mängima; eriti kui esimene julge pealtvaataja-näitleja tuleb ja mängib (Jackson 2002: xxiv–xxv).

¹² Inglise keeles on kasutusel väljend *trigger warning*. Siin on kasutusel minu bakalaureusetöö juhendaja Riina Oruaasa tõlge väljendist.

Peatükk esitles lugejale kolme käesolevas töös vaatluse all oleva suhtlemisoskuse õpetamise raamistikku. Asetasin suhtlemisoskuste õpetamise foorumteatri konteksti ning parema arusaamise nimel illustreerisin näidetega. Peatüki lõpus tõin välja mõningad piirangud ning ohukohad, mis foorumteatri kasutamisel suhtlemisoskuste õpetamiseks esineda võivad. Foorumteatri kasutamine suhtlemisoskuste arendamiseks on mänguline ja mitteformaalne viis eluliste oskuste õpetamiseks. Tulevikus võiks seda raamistikku praktiliselt rakendada ja viia selle põhjal läbi mõjuanalüüs.

KOKKUVÕTE

Foorumteater on probleemilahendusmeetod, mis võimaldab rõhutatud inimesel näha erinevaid viise oma probleemide lahendamiseks; samuti ka nende lähenemiste tagajärgi. Foorumteater on korduvalt olnud kasutusel sotsiaalsete probleemide käsitlemiseks. Seda on rakendatud nii koolikiusamise kui ka immigratsiooni ja kodutuse temaatika käsitlemisel; sageli eesmärgil tõsta tolerantsust ja muuta inimesi üksteise suhtes mõistvamaks.

Bakalaureusetöö eesmärk oli anda ülevaade foorumteatrist ja suhtlemisostkustest ning kahe distsipliini sidumisel luua raamistik suhtlemisostkuste õpetamiseks foorumteatri abil. Uuritavateks suhtlemisostkusteks valisin konfliktilahendusostkuse, enesekehtestamise ning toetamise. Lõin raamistiku, mis annab lugejale esmase arusaama, kuidas on teatrit võimalik kasutada õppevahendina ning millised eripärad konkreetsete suhtlemisostkustega õpetamisega kaasnevad. Ehkki suhtlemisostkused iseenesest ei ole rõhuvad, võib suhtlemisostkuste kehv valdamine tuua kaasa rõhuvaid olukordi.

Foorumteatril on kindel struktuur, rollid ja märguanded, mida järgida. Võtmeisikuks on joker, kes suunab publikult probleemiga süvitsi minema, seda avastama ning kaaluma kõikvõimalikke erinevaid lähenemisi probleemi lahendamisele. Etenduse keskmes on kangelane, keda rõhub mõni väline olukord või tegur. Etenduse käigus astuvad pealtvaatajad-näitlejad kangelase rolli, et leida erinevaid variante, kuidas teda rõhuvast olukorrast vabastada. Publikus on tavaliselt ka keegi, kes päriselt end kangelasena identifitseerib ning kes saab vajadusel ka peegeldada pealtvaatajatele, milliseid tundeid toimuv temas tekitab. Foorumteater annab võimaluse panna end rõhutu rolli ning saada uut perspektiivi olukordadele, millele pealtvaataja-näitleja pole varem mõelnud või mida on seni teisiti näinud.

On tõestatud, et hea suhtlemisostkuste valdamine parandab suhete kvaliteeti, suurendab eneseteostust ning rahulolu, samal ajal vähendades neurootilisust ja ärevust. Nende kehv

valdamine võib panna inimese olukorda, kus ta tunneb end surutuna, mis omakorda võib välja viia viha ning lausa füüsiliselt agressiivse käitumiseni. Me kasutame suhtlemisioskusi igapäevaselt ning arvestades hästi arenenud suhtlemisoskuste positiivseid mõjusid on selge, et suhtlemisoskuste valdamine on oluline.

Töös olen tõestanud, et foorumteatris on võimalik vaatluse alla võtta elulised olukorrad ning jokkeri suunitlusel viia läbi käitumisanalüüsi. Viimaste põhjal aga saab oma käitumist vastavalt vestluspartneri reaktsioonidele kohandada sobilikus. Niisiis on foorumteater panindlik vahend, mis võimaldab nii teatriteaduse kui ka psühholoogia omavahelisel ühendamisel uurida ja tõlgendada käitumisviise. See pakub etenduses osalejatele võimalust kogeda igapäevaseid rõhuvaid olukordi, neid läbi mängida ning ilma reaalse tagajärgedeta näha, millised oleksid võimalikud tulemid.

Siinse töö kolm suhtlemisoskuste õpetamise raamistikku on loodud sellisteks, et neid on võimalik kasutada eraldi, aga ka ühe komplektina, mida õpetatakse järjestikku. Raamistiku loomisprotsessi käigus on foorumetendus Augusto Boali esialgest visioonist võrdlemisi kaugele liikunud. See näitab, et foorumteater on väga paindlik vahend, mida saab kohandada vastavalt soovidele ja vajadustele.

Bakalaureusetöö lõi teoreetilise raamistiku suhtlemisoskuste õpetamiseks foorumteatris. Tulevikus tasuks raamistikku ka praktikasse rakendada. Siin töös käsitletud suhtlemisoskuste valdamine võib parandada suhete kvaliteeti ning selle tulemusena muuta inimese elu õnnelikumaks. Foorumteater on tõhus meedium suhtlemisoskuste arendamiseks, mida on korruga võimalik rakendada suurema hulga inimeste seas.

KASUTATUD MATERJALID

Ackroyd, Judith. 2007. "Applied Theatre: An Exclusionary Discourse?" – *Applied Theatre Researcher* 8.

Altermanni näitemängutrapp. 2017. *Altermanni näitemängutrapp* (ametlik Facebooki lehekülj). 30. jaanuar 2020. <https://www.facebook.com/pages/category/Artist/Altermanni-näitemängutrapp-147316181994317/>

Attardo, Salvatore. "The violation of Gricce's Maxims in Jokes." – *Proceedings of the Sixteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 16 (1): 355–362. DOI: 10.3765/bls.v16i0.1726

Babbage, Frances. 2004. *Augusto Boal*. Oxon; New York: Routledge.

Balqis, Haladin Nur'ain ja Azizah Rajab. 2015. "Nurses' Assertive Communication: A Review and Future Directions." – *LSP International Journal* 2 (2): 27–35. DOI: 10.11113/lspi.v2n2.26

Boal, Augusto. 1995. *The rainbow of desire: the Boal method of theatre and therapy*. London; New York: Routledge.

Boal, Augusto. 2002. *Games for Actors and Non-Actors*, 2. tr, tõlkinud Adrian Jackson. London; New York: Routledge.

Boudreault-Bouchard, Anne-Marie, Jacinthe Dion, Jennifer Hains, Jill Vandermeerschen, Luc Laberge ja Michel Perron. 2013. "Impact of parental emotional support and coercive control on adolescents' self-esteem and psychological distress: Results of a four-year longitudinal study." – *Journal of Adolescence* 36 (4): 695–704. DOI: 10.1016/j.adolescence.2013.05.002

- Brown, Randall B. 2003. "Emotions and Behavior: Exercises In Emotional Intelligence." – *Journal of Management Education* 27 (1): 122–134. DOI: 10.1177/1052562902239251
- Burgoon, Judee K., Laura K. Guerrero ja Kory Floyd. 2016. "Introduction to Nonverbal Communication." – *Nonverbal Communication*, 2–28. Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Burnard, Philip. 1992. "Developing confidence." – *Nursing* 4 (47): 9–10.
- Burton, John W. 1972. "Resolution of Conflict." – *International Studies Quarterly* 16 (1): 5–29. DOI:10.2307/3013469
- Campbell, Ali. 2019. *The Theatre of the Oppressed in Practice Today*. London; New York: Methuen Drama.
- Castañeda, Quetzil E. 2006. "Social Thought & Commentary: The Invisible Theatre of Ethnography: Performative Principles of Fieldwork." – *Anthropological Quarterly* 79 (1): 75–104. www.jstor.org/stable/4150909
- Cobb, Sidney. 1976. "Social support as a moderator of life stress." – *Psychosomatic Medicine* 38 (5): 300–314. DOI: 10.1097/00006842-197609000-00003
- Coser, Lewis A. 1956. *The functions of social conflict*. New York: Free Press.
- Davis, Martha, Elizabeth Robbins Eshelman ja Matthew McKay. 2000. "Assertiveness Training." – *The Relaxation & Stress Reduction Workbook*, 197–220. Oakland, CA: New Harbinger Publications, Inc.
- Day, Laura. 2002. "'Putting Yourself in Other People's Shoes': The use of Forum theatre to explore refugee and homeless issues in schools." – *Journal of Moral Education* 31 (1): 21–34.
- Deutsch, Morton. 2014. *The Handbook of Conflict Resolution*, toimetanud Peter T. Coleman, Morton Deutsch ja Eric C. Marcus, 3. tr, xvii–xxxviii. San Francisco, California: Jossey Bass.
- Egan, Gerard. 2014. *The Skilled Helper: A Problem-Management and Opportunity-Development Approach to Helping*, 10. tr. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning.

Farrell, Gerald A. 2001. "From tall poppies to squashed weeds: why don't nurses pull together more?" – *Journal of Advanced Nursing* 35 (1): 26–33. DOI: 10.1046/j.1365-2648.2001.01802.x

Filipeanu, Dumitru ja Mihaela Cananau. 2015. "Assertive Communication and Efficient Management in the Office." – *International Journal of Communication Research* 5 (3): 237–243.

Fischer-Lichte, Erika. *The Semiotics of Theatre*. Indianapolis: Indiana University Press.

Fornell, Claes ja Robert A. Westbrook. 1979. "An Exploratory Study of Assertiveness, Aggressiveness, and Consumer Complaining Behavior." – *Advances in Consumer Research* 6, toimetanud William L. Wilkie, Ann Abor, 105–110. MI: Association for Consumer Research.

Galassi, Merena Dee ja John P. Galassi. 1977. *Assert Yourself!: How to Be Your Own Person*. New York: Human Sciences Press.

Gourd, Karen M., Tina Y. Gourd. 2011. "Enacting Democracy: Using Forum Theatre to Confront Bullying." – *Equity & Excellence in Education* 44 (3): 403–419. <https://doi.org/10.1080/10665684.2011.589275>

Horwitz, Susan H., Lizette Santiago, Joan Pearson ja Michelle LaRussa-Trott. 2009. "Relational Tools for Working With Mild-to-Moderate Couple Violence: Patterns to Unresolved Conflict and Pathways to Resolution." – *Professional Psychology: Research and Practice* 40 (3): 249–256. DOI: 10.1037/a0012992

Howard, Leigh Anne. 2007. "Speaking theatre/doing pedagogy: re-visiting theatre of the oppressed." – *Communication Education* 53 (3): 217–233. <https://doi.org/10.1080/0363452042000265161>

Inagaki, Tristen K ja Edward Orehek. 2017. "On the Benefits of Giving Social Support: When, Why, and How Support Providers Gain by Caring Others." – *Current Directions in Psychological Science* 26 (2): 109–113. DOI: 10.1177/0963721416686212

Jackson, Adrian. 2002. "Translator's introduction to the first edition." – Augusto Boal, *Games for actors and non-actors*, 2 tr, tõlkinud Adrian Jackson, xxii–xxvii. London; New York: Routledge.

Krips, Heiki. 2011. "Õpetajate suhtlemiskompetentsus ja suhtlemisoskused." Doktoritöö. Juhendanud Jaan Mikk ja Tõnu Lehtsaar. Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskond, haridusteaduste instituut.
http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/17218/krips_heiki.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Krumholz, Harlan M., Javed Butler, Jeremy Miller, Viola Vaccarino, Christianna S. Williams, Carlos F. Mendes de Leon, Teresea E. Seeman, Stanislav V. Kasl ja Lisa F. Berkman. 1998. „Prognostic Importance of Emotional Support for Elderly Patients Hospitalized With Heart Failure.” – *Circulation* 97 (10): 958–964. DOI: 10.1161/01.CIR.97.10.958

Kunitsõn, Nikolai. 2017. *Julge olla õnnelik – foorumteatri käsiraamat*. Vaadatud 30.01.2020.
<https://foorumteater.com/upload/Julge-olla-onnelik.-FT-k%c3%a4siraamat-1-1.pdf>

Laursen, Brett ja Willard Andrew Collins. 1994. "Interpersonal Conflict During Adolescence." – *Psychological Bulletin* 115 (2), 197–209. DOI: 10.1037/0033-2909.115.2.197

Lewicki, Roy J. ja Edward C. Tomlinson. 2014. "Trust, Trust Development, and Trust Repair." – *The Handbook of Conflict Resolution*, toimetanud Peter T. Coleman, Morton Deutsch ja Eric C. Marcus, 3. tr, 104–136. San Francisco, California: Jossey Bass.

Liu, Yen-Ru, I-Shin Shiah, Yue-Cune Chang, Tzu-Ju Lai, Kwua-Yun Wang ja Kuei-Ru Chou. 2004. "Evaluation of an assertiveness training program on nursing and medical students' assertiveness, self-esteem, and interpersonal communication satisfaction." – *Nurse Education Today* 24: 656–665. DOI: 10.1016/j.nedt.2004.09.004

McCabe, Catherine ja Fiona Timmins. 2003. "Teaching assertiveness to undergraduate nursing students." – *Nurse Education in Practice* 3: 30–42. DOI: 10.1016/S1471-5953(02)00079-3

- Mitchell, Tracey. Dat.-ta. "Legislative theater." – *Beautiful Trouble*. Vaadatud 21.02.2020. <https://beautifultrouble.org/tactic/legislative-theater/>
- MTÜ Foorumteater. 2019. "Tegevused." – *MTÜ Foorumteater* (kodulehekülge). 30. jaanuar 2020. <https://foorumteater.com/tehtud-projektid/>
- Orenstein, Herbert, Elizabeth Orenstein ja John E. Carr. "Assertiveness and anxiety: A correlational study." – *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* 6 (3): 203–207. DOI: 10.1016/0005-7916(75)90100-7
- Österlind, Eva. 2008. "Acting out of habits - can Theatre of the Oppressed promote change? Boal's theatre methods in relation to Bourdieu's concept of habitus." – *Research in Drama Education* 13 (1): 71–82. <https://doi.org/10.1080/13569780701825328>
- Paterson, Doug. dat.-ta. "A Brief Biography of Augusto Boal." - *Pedagogy and Theatre of the Oppressed*. Vaadatud 20. veebruar 2020. <https://ptoweb.org/aboutpto/a-brief-biography-of-augusto-boal/>
- Petrovici, Amalia ja Tatiana Dobrescu. 2014. "The Role of Emotional Intelligence in Building Interpersonal Communication Skills." – *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116: 1405–1410. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.406
- Pipaş, Maria Daniela ja Mohammad Jaradat. 2010. "Assertive Communication Skills" – *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica* 12 (2): 649–656 .
- Prendergast, Monica ja Juliana Saxton. 2009. *Applied theatre: international case studies and challenges for practice*. Bristol, UK; Chicago: Intellect.
- Quinlan, Elizabeth. 2009. "New action research techniques: Using Participatory Theatre with health care workers." – *Action Research* 8 (2): 117–133. DOI: 10.1177/1476750309335204
- Rogers, Carl. 1957. "The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change" – *Journal of Consulting Psychology* 21 (2): 95–103. DOI: 10.1037/h0045357

Saldaña, Johnny. 1999. "Social class and social consciousness: Adolescent perceptions of oppression in forum theatre workshops." – *Multicultural Perspectives* 1 (3): 14–18. <https://doi.org/10.1080/15210969909539909>

Salovey, Peter ja John D. Mayer. 2004. "Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality." – *Emotional Intelligence: key readings on the Mayer and Salovey Model*, toimetanud Peter Salovey, Marc A. Brackett ja John D. Mayer, 185–211. New York: Dude Publishing.

Salovey, Peter. 2008. "Foreword." – *Emotional Intelligence – Theoretical and Cultural Perspectives*, toimetanud Vinod K. Shanwal ja Manas K. Mandal, vii–viii. New York: Nova Science Publishers.

Sank, Lawrence I. ja Carolyn S. Shaffer. 1984. *A Therapist's Manual for Cognitive Behavior Therapy in Groups*. New York: Plenum Press.

Sindi Gümnaasium. 2016. "Foorumteatrilaagrid Savernas ja Sindis." – *Sindi Gümnaasiumi uudised* (kodulehekülj). Vaadatud 30. jaanuar 2020. <https://www.sindigymnaasium.ee/2016/01/11/foorumteatrilaagrid-savernas-ja-sindis/>

Sindi Gümnaasium. 2017. "Esimene noortefestival Sindis." – *Sindi Gümnaasiumi uudised* (kodulehekülj). Vaadatud 30. jaanuar 2020. <https://www.sindigymnaasium.ee/2017/12/04/esimene-noortefestival-sindis/>

Soosaar, Piret, Mari-Liis Velberg. dat.-ta. "Foorumteatri arengud Eestis VAT Teatri kogemuste valguses 1999–2012" – *MTÜ Foorumteater* (kodulehekülj). 30. jaanuar 2020. <https://foorumteater.com/foorumteatri-arengud-eestis-vat-teatri-foorumgrupi-kogemuste-valguses-1999-2012/>

Swanson, Scott R. 2007. "Assertiveness and Aggressiveness as Potential Moderators of Verbal Behaviors following Unsatisfactory Service." – *Psychological Reports* 100: 467–475. DOI: 10.2466/pr0.100.2.467-475

Taylor, Philip. 2003. *Applied theatre: creating transformative encounters in the community*. Portsmouth (N.H.): Heinemann.

Tennant, Jaclyn E., Michelle K. Demaray, Christine K. Malecki, Melissa N. Terry, Michael Clary ja Nathan Elzinga. 2015. "Students' Ratings of Teacher Support and Academic and Social-Emotional Well-Being." – *School Psychology Quarterly* 30 (4): 494–512. DOI: 10.1037/spq0000106

Thambu' Nadarajan, Muhammad Hasbi Abdul Rahman'. 2017. "Forum Theatre as Behavior Change Strategy: Qualitative Findings from Moral Education Class" – *The Journal of the South Asia Research Centre* 9 (1): 25–46.

Thompson, Leigh L. ja Brian J. Lucas. 2014. "Judgmental Biases in Conflict Resolution and How to Overcome Them." – *The Handbook of Conflict Resolution*, toimetanud Peter T. Coleman, Morton Deutsch ja Eric C. Marcus, 3. tr, 255–282. San Francisco, California: Jossey Bass.

Timmins, Fiona ja Catherine McCabe. 2004. "Nurses' and midwives' assertive behaviour in the workplace." – *Journal of Advanced Nursing* 51 (1): 38–45. DOI: 10.1111/j.1365-2648.2005.03458.x

Tjosvold, Dean. 2008. "The conflict-positive organization: it depends upon us." – *Journal of Organizational Behavior* 29 (1): 19–28. DOI: 10.1002/job.473

Tjosvold, Dean. 1990. "Flight crew collaboration to manage safety risks." – *Group and Organization Studies* 15 (2): 177–191. DOI: 10.1177/105960119001500204

Vapper, Tiina. 2019. "Miks meil on vaja foorumteatrit?" – *Õpetajate leht*, 29. märts. <https://opleht.ee/2019/03/miks-meil-on-vaja-foorumteatrit/>

Velberg, Mari-Liis. 2008. *Foorumteatri rakendamise võimalusi koolivägivalla näitel*. Vaadatud 30.01.2020. <http://www.vatteater.ee/et/foorumgrupp/24/vat-teatri-foorumgrupp.html>

SUMMARY

Forum theater is a problem-solving method that allows an oppressed person to see different ways to solve their problems, as well as the consequences of these approaches. Forum theater has repeatedly been used to address social issues. It has been applied to topics such as school bullying as well as immigration and homelessness; often with the aim of increasing tolerance and making people more understanding of each other.

The aim of this bachelor's thesis, entitled „Teaching Communications Skills via Forum Theatre“, was to provide an overview of forum theatre and communication skills and to combine the two disciplines into a framework. The communication skills chosen for this thesis were conflict resolution skills, self-assertion, and emotional support skills. I constructed a framework that would give the reader a basic understanding of how theater can be used as a teaching tool and what specific features are involved in teaching the named communication skills. Although communication skills themselves are not oppressive, poor mastery of communication skills can lead to oppressive situations.

Forum theatre has a clear structure, roles, and cues to follow. In forum theatre, Joker is the key person to guide the audience to go in depth with the problem, to uncover it and to consider all sorts of different approaches to solving the problem. At the heart of the play is a hero – protagonist – who is overwhelmed by an external situation or factor. During the performance, the spect-actors take on the role of the hero to find alternative solutions for releasing the hero from the oppressive situation. There is usually someone in the audience who identifies themselves as a hero and who, if necessary, can also reflect to the spectators how they are feeling about the situation and solutions. Forum theatre provides an opportunity to put oneself in the role of an oppressed person to gain a new perspective on a situation that the spect-actor has either never thought about or has up until now seen differently.

Good communication skills have been shown to improve the quality of a relationship, increase self-fulfillment and satisfaction, while reducing neuroticism and anxiety. Poor mastery of

communication skills can person in a situation where he feels oppressed, which in turn can lead to anger and even physically aggressive behavior. We use communication skills on daily bases, and given the positive effects of well-developed communication skills, it is clear that mastering communication skills is important.

In my thesis, I have proved that in forum theater it is possible to observe real-life situations and conduct behavioral analyzes that are led by the Joker. Based on the latter, however, one can adjust one's behavior to suit the partner's reactions. Thus, forum theater is a medium that allows to combine the theatre research and psychology to study and interpret human behaviors. It offers the participants of the play the opportunity to experience everyday oppressive situations, play through them and see what the possible results would be without actually having to face the real consequences.

The three frameworks for teaching communication skills are designed to be used either separately or as a set that is taught sequentially. During the process of creating the framework, the forum theatre performance has moved relatively far from Augusto Boal's original vision. This shows that forum theater is a very flexible medium that can be adapted to one's wishes and needs.

The bachelor's thesis created a theoretical framework for teaching communication skills in forum theatre. In the future, the framework should also be put into practice. Mastering the communication skills named in this paper can improve the quality of relationships and, as a result, make a person's life happier. Forum theater is an effective medium for developing communication skills and it can be applied to a large number of people at once.

LISAD

Lisa 1. Probleemilahenduse tööleht.

PROBLEEMILAHENDUSE TÖÖLEHT

Sank & Shaffer 1984: 251–252.

1. **Probleemi sõnastamine:** Probleemi täpne sõnastus _____

Probleemi taust (nt emotsioonid, kes on haaratud, vms) _____

2. **Eesmärgi sõnastamine** (Millest tunned ära, et oled probleemi lahendanud?):

3. **Võimalike lahendusvariantide leidmine** (Leia ajurünnakus võimalikult palju lahendusi, ilma neid seejuures hindamata.):

- a. _____
- b. _____
- c. _____
- d. _____
- e. _____
- f. _____
- g. _____
- h. _____

4. **Hinda lahendusvariante nende võimalike tagajärgede seisukohalt:**

	Poolt	Vastu	Tõenäoline kasu 1 (väike) - 5 (suur)
a.	_____	_____	_____
b.	_____	_____	_____
c.	_____	_____	_____
d.	_____	_____	_____
e.	_____	_____	_____
f.	_____	_____	_____
g.	_____	_____	_____
h.	_____	_____	_____

5. **Otsustamine.** Lähtudes hinnangust (4. samm) vali kõige tõenäolisem lahendusvariant (-did): _____

6. **Valitud lahendusvariandi sobivuse kontrollimine.** Kas see lahendusvariant aitab Sul eesmärki saavutada? Kui ei oska öelda, siis pöördu tagasi 3. sammu juurde.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Birgit Malken,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Suhtlemisoskuste arendamine foorumteatri abil“ mille juhendajad on Riina Oruaas ja Annegrete Palu, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Birgit Malken

Kuupäev 26.05.2020